

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.
«__» _____ 2021 р.

Реєстраційний № _____
«__» _____ 2021р.

**МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-
ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ З ТЕМИ «СИЛА РІДНОЇ ЗЕМЛІ»**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗДОм-16
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності
012 Дошкільна освіта
Ільчук Тетяни Володимирівни

Керівник канд. пед. наук, доцент
Недодатко Н.Г.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ..	7
1.1. Сутність природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.....	7
1.2 Структура та зміст формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку.....	12
1.3 Особливості ознайомлення дошкільників з природою та сучасні наукові підходи до формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку.....	20
Висновки з розділу	31
РОЗДІЛ 2. СТАН ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	33
2.1 Стан формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку в практиці вихователів сучасних ЗДО.....	33
2.2 Визначення рівня сформованості природничо-екологічної компетентності в дітей досліджуваної групи.....	40
Висновки до розділу.....	41
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	42
3.1 Методичне забезпечення формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку з теми «Сила рідної землі».....	42
Висновки до розділу	46
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	53
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність теми. Незаперечним є той факт, що сучасне суспільство, яке турбується про збереження довкілля, флори, фауни та екології, прагне жити у гармонії з природою та має формувати систему цінностей у підростаючого покоління. Відтак виникає необхідність формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку. Потребують упровадження в сучасну систему дошкільної освіти програми з екологічного виховання дітей.

Екологічне виховання – це педагогічна діяльність, яка має ознаки системності, сприяє зростанню культури, взаємодії з природою у людини. Його завданням є накопичення, систематизація, застосування екологічних знань, формування любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у продукуванні вмінь і навичок діяльності в природі.

Мета екологічного виховання – закладати основи екологічної свідомості і мислення у людини. Передумова для цього – екологічні знання, результат – екологічний світогляд. Наслідок – сформована природничо-екологічна компетентність у дітей дошкільного віку.

Через те одним із головних завдань дошкільної освіти є формування природничо-екологічної компетентності дитини. Актуальність даної теми представлено у багаточисленних дослідженнях з формування екологічної культури особистості (Г. Беленька, О. Борейко, В. Вербицький, Н. Лисенко, В. Маршицька, З. Плохій, О. Половина, Н. Пустовіт, Г. Тарасенко та ін.).

Концепція екологічної освіти України зазначає, що дошкільне виховання ставить за мету побудову основ екологічної культури, морально-ціннісного погляду особистості. Як відомо, цінності є невід’ємною передумовою розуміння сенсу природи, переосмислення власної поведінки в межах гуманістично спрямованих орієнтирів щодо природи. З огляду на це, визначальним предметом екологічного виховання дошкільників має стати утворення суб’єктивного відображення універсальної цінності природи.

Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти як Державного стандарту дошкільної освіти України зміст освітнього напрямку «Дитина у природному довкіллі» має за мету розвиток природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку, до складу якої входять розуміння про природу планети Земля та Всесвіт, виховання емоційно-ціннісного та відповідального екологічного ставлення до природного довкілля [2].

Проте, недостатньо у дослідженнях висвітлено методичне забезпечення формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку при вивченні природних особливостей рідного краю. Тому, урахувавши об'єктивну потребу **темою** кваліфікаційної роботи є **«Методичне забезпечення формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку з теми «Сила рідної землі»»**.

Мета – теоретично проаналізувати ознайомлення з рідним краєм дошкільників в теорії і практиці сучасності та розробити методичне забезпечення формування природничо-екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку з теми «Сила рідної землі».

Ми визначили такі **завдання дослідження**, згідно виконання поставленої мети:

1. Вивчити сутність, структуру та зміст природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.
2. Вивчити особливості ознайомлення дітей дошкільного віку з природою та пояснити їх причини.
3. Зробити теоретичний аналіз наукових підходів до формування природничо-екологічної компетентності у дошкільників.
4. Проаналізувати стан досліджуваного питання в практиці роботи сучасних ЗДО та в дітей досліджуваної групи.
5. Розробити програму та її методичне забезпечення ознайомлення старших дошкільників з природою Криворіжжя з теми «Сила рідної землі».
6. Зробити висновки.

У ході виконання кваліфікаційної роботи були використані такі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: вивчення психолого-педагогічної, методичної літератури; аналіз чинних програм з дошкільного виховання з метою визначення стану досліджуваного питання;

– *емпіричні*: педагогічне спостереження, бесіди, вивчення результатів діяльності дітей дошкільного віку.

Практичне значення роботи полягає в тому, що запропоновані форми роботи з дітьми дошкільного віку можуть бути використані студентами під час виробничої практики та вихователями на курсах підвищення кваліфікації.

Апробація. Деякі положення досліджуваного питання надруковані у статті «Формування природничо-екологічної компетентності дошкільників в процесі діалогу з природою». *Наукові здобутки студентів з дошкільної освіти* : збірник наукових і науково-методичних праць / упорядн. О. В. Ковшар, І. Є. Іншакова. Вип. 12. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В. , 2021. С. 6-8.

Структура роботи: складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел: 67 найменувань.

Загальний **обсяг кваліфікаційної роботи** становить 124 сторінки друкованого тексту, з них – 48 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сутність природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку

Дослідники сходяться на думці, що екологічне виховання у дошкільному закладі головним чином націлене на інтелектуальний розвиток, а емоційно-чуттєва сфера особистості залишається другорядною. Однак єдність впливу на інтелектуальну, емоційно-чуттєву, діяльнісну сфери особистості відіграє принципово важливу роль і окреслює ефективність екологічного виховання. Сутність проблеми формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності відображено у працях В. Алешко, Г. Білявського, С. Дерябо, Т. Євдокімова, Н. Кот, Т. Конюхової, В. Марицької, Т. Науменко та ін.

Дошкільний вік – це період, коли закладається фундамент розуміння основ культури спілкування і поведінки дітей у природі. Тому сам він є слушним для екологічного виховання. Так як діти старшого дошкільного віку мають певні особливості розвитку (формування основ наочно-дійового та наочно-образного типів мислення), вони вимагають особливої уваги. Старші дошкільники володіють здатністю розуміти й усвідомлювати зв'язки довкілля. Вікова категорія цих дітей дозволяє мають самостійно спілкуватися з природою. Емоційна чутливість, як фактор зростання моральних почуттів (О. Запорожець), новоутворення у вигляді усвідомлюваних мотивів, здатних підкоряти безпосередні потяги (О. Леонтьєв), поява етичних інстанцій (Л. Виготський, Д. Ельконін) перетворюють дошкільний вік на сенситивний для розвитку основ особистості.

Представлені дослідження проблеми екологічного виховання в педагогіці засвідчує той факт, що наскрізною лінією у дошкільній педагогіці

є систематизація знань про природу (Л. Буркова, Т. Земцова, Л. Маневцова, Л. Міщик, С. Ніколаєва, А. Федотова, Т. Христовська, І. Хайдурова). Особливо важливими для нашого дослідження виступають роботи, присвячені формуванню у дітей дошкільного віку бережливого (В. Грецова), дбайливого (М. Ібраїмова, Г. Марочко, З. Плохій), свідомого (І. Комарова), ціннісного (М. Роганова) ставлення до природи.

Аналіз джерел показує, що «процес виховання позитивного відношення до природи (як елемент екологічної культури особистості) непростий і націлений на утворення ряду структурних компонентів особистості: 1) потреб, що обумовлені функціями природного довкілля; 2) емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи; 3) мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; 4) особистого досвіду емоційного ставлення до природи» [26].

Історичний аналіз проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку засвідчує, що Я.-А. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський заклали методологічні основи її вирішення. Вони довели, що природа різносторонньо впливає на особистість дитини, а це в свою чергу справджує системний підход до розуміння сутності та значення природи.

Подальші періоди розвитку педагогічної науки ознаменувались зростанням теоретичних здобутків вчених в цій царині. В XIX – XX століттях Є. Водовозова, Є. Тихеева, О. Симонович, С. Русова та ін., працюючи над теорією й практикою дошкільної освіти, наголошували, що природа виступає засобом гармонізації внутрішнього світу дитини, її відносин із довкіллям.

Дослідження провідних вчених сьогодення (Л. Артемової, Г.Беленької, А. Богуш, З. Борисової, Н. Виноградової, Н. Лисенко, С. Ніколаєвої, З. Плохій, Т. Поніманської, Н. Яришевої та ін.) підтверджують той факт, що діти краще вивчають живу природу через чуттєве сприймання, наочне ознайомлення, які дають чіткі уявлення про навколишній світ.

У дошкільній педагогіці існують праці з обрання та упорядкування природознавчих знань, що описують провідні закономірності живої

(І. Хайдурова, С. Ніколаєва, Є. Терентьєва та ін.) і неживої (І. Фрейдкін та ін.) природи. У дослідженнях, присвячених живій природі, була обрана закономірність, якій підпорядковується існування будь-якого організму, а саме неможливість існування рослин і тварин без зовнішнього середовища. Це стало початком екологічного підходу в ознайомленні дітей з природою [27].

Відповідно до Концепції безперервної екологічної освіти, «початковою ланкою якої є сфера дошкільного виховання, на етапі дошкільного дитинства дитина отримує емоційні враження про природу, накопичує уявлення про різні форми життя, тобто у неї формуються першооснови екологічного мислення, свідомості, закладаються початкові елементи екологічної культури» [58].

На думку вчених дошкільної педагогіки (Т. Конюхової, Т. Науменко, В. Маршицької), у предметне оточення дитини-дошкільника входять різні об'єкти природи, тому її ознайомлення з рослинами, тваринами, явищами неживої природи неминуче – це природний процес пізнання навколишнього світу і набуття соціального досвіду. Цей процес, проходить під цілеспрямованим керівництвом дорослих.

Н. Кот наголошує, що екологічний світогляд – це продукт освіти; його становлення відбувається поступово протягом багатьох років життя людини. Початок же цього процесу падає на період дошкільного дитинства, коли закладаються перші основи світорозуміння і практичної взаємодії з предметно-природним середовищем [36].

Екологічне виховання дошкільнят – це ознайомлення дітей з природою, в основу якого покладено екологічний підхід, при якому педагогічний процес спирається на основоположні ідеї і поняття екології. Існування світу тварин, включаючи людину, було б неможливо без рослин, чим і визначається їх особлива роль у житті нашої планети. З усіх організмів тільки рослини і фотосинтезуючі бактерії здатні акумулювати енергію Сонця. Рослини – основна, визначальна ланка в складному ланцюгу живлення всіх

гетеротрофних організмів, включаючи людину. Наземні рослини утворюють степи, луки, ліси та інші рослинні угруповання, створюючи ландшафтне різноманіття Землі і нескінченна різноманітність екологічних ніш для життя організмів. Нарешті, при безпосередній участі рослин виник і утворюється ґрунт.

Глибинність та істинність екологічної обізнаності дошкільників розкривається у монографії Л. Зайцевої. Зокрема, авторка виділяє «найважливіші риси, характерні для розвитку в дітей екологічної культури, які маємо на меті формувати як у собі, так і в своїх вихованцях: наявність світоглядних ціннісних орієнтацій щодо позитивного ставлення до природи; природовідповідний екологічний стиль мислення і відповідне ставлення до природи й свого здоров'я; уміння і досвід у вирішенні екологічних проблем; безпосередня участь у природоохоронній діяльності; передбачення можливих негативних віддалених наслідків природо перетворюючої діяльності людини» [24, с. 84].

Таким чином, основним завданням екологічного виховання та методики ознайомлення дітей з природою є формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку.

У Базовому компоненті дошкільної освіти *природничо-екологічна компетентність* визначається як «здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності» [2].

Н. Лисенко, аналізуючи психолого-педагогічну літературу, зазначає, що поняття «екологічна компетентність» розглядається як:

– «прояв екологічної культури в її «зоні відповідальності» («Зоною відповідальності» є та частина довкілля, в якій кожна конкретна людина здійснює власну діяльність і тому може реально впливати на її стан);

– здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному оточенні, коли здобуті екологічні знання, навички, досвід і цінності

актуалізуються в уміння приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їхні наслідки для довкілля;

– здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної професійної діяльності» [38, с. 32].

Проте, для обґрунтування сутності природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку необхідно розуміти зміст понять «компетентність» та «компетенція». Так, А. Хуторський феномен «компетентність» визначає як «комплексну характеристику особистості, яка включає результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність (здатність творчо вирішувати завдання: складати творчі розповіді, малюнки і конструкції за задумом), ініціативність, самостійність, самооцінювання, самоконтроль». Компетентну особистість характеризують такі якості як: відповідальність; організованість; урівноваженість; кмітливість; інтелектуальна ефективність; активність; товарищескість; культурність; освіченість. Складовими компетентності є «компетенції», тобто так звані ключ до становлення компетентної особистості [65].

Г. Беленька та О. Половина цілком правомірно стверджують, що екологічна компетентність акумулює екологічні цінності, мотивацію до екологодоцільної праці, екологічну ерудицію і особистий досвід активної позиції в різних ситуаціях для рішення певних проблем. А еколого-природнича компетентність дітей дошкільного віку визначають як складник їх життєвої компетентності, що становить конкретні знання про природу, схвальне емоційно-ціннісне відношення до її складників, усвідомленість правил природовикористання, їх дотримання та включає три компоненти: інтелектуальний (когнітивний), емоційно-ціннісний і діяльнісно-практичний [54].

На основі досліджень Л. Гаращенко та О. Половини, О. Максимової, Л. Присяжнюк, природничо-екологічну компетенцію визначаємо як здатність дошкільника самостійно переносити і комплексно застосовувати знання природних об'єктів для пізнання природи і формування навичок емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля та демонстрації природодоцільної поведінки. Зауважимо, що в попередній редакції БКДО наголошувалося про формуванні саме компетенцій, а не компетентностей.

Значимо, що серед науковців тлумачення сутності понять «екологічна компетентність», «природничо-екологічна компетентність» та «природничо-екологічні компетенції» різняться. Аналіз відповідних джерел показав, що компетентність формується через організацію вихователем тих видів діяльності, в яких дитина набуває власного досвіду ставлення до природи.

Тож компетентнісний підхід в дошкільній освіті доповнює традиційну тріаду «знання – вміння - навички» ще однією дидактичною одиницею – особистим досвідом. Тобто, важливо не лише, що ми робимо, але й як ми це робимо. Таким чином, компетентність є інтегративним результатом освіти, який формується в усіх видах діяльності шляхом реалізації завдань всіх освітніх напрямів БКДО.

Природничо-екологічна компетентність ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, розумінні її законів і підпорядкуванні своєї поведінки цим законам. Засвоєння законів відбувається в процесі взаємодії з об'єктами природи і обов'язково супроводжується емоціями, які переживає дитина. Складність виховання ціннісного ставлення до природи у виникненні негативних емоцій у дітей під час ознайомлення з природою. Тому вкрай важливо викликати саме позитивні емоції через пояснення дорослого своєрідної краси об'єкта з позиції відповідності будови, функцій і умов існування. Сприяти виникненню інтелектуальних емоцій через усвідомлення доцільності і досконалості всього в природі.

Таким чином, природничо-екологічна компетентність є провідною за освітнім напрямом «Дитина в природному довкіллі» і визначається як

здатність дошкільника до природо доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів і яка формується в процесі взаємодії з об'єктами природи.

1.2 Структура та зміст формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку

Сучасний стан еволюції суспільства визначає формування у підростаючого покоління любові до природи взагалі та рідного краю зокрема, збереження екології та місцевої флори і фауни як одного із пріоритетних напрямків. Тому формування природничо-екологічної компетентності наразі є одним із пріоритетних напрямків.

Дошкільний вік є ціннісним етапом у формуванні природничо-екологічних компетентності людини. У цей час закладаються основи особистості, зокрема правильне відношення до природи, оточуючого світу. Цей вік характеризується тим, що дитина починає виокремлювати себе із навколишнього середовища, змінюється емоційно-ціннісне ставлення до довкілля, формуються основи морально-екологічних позицій особистості, що проявляються у взаємодії дитини з природою, усвідомленні нерозривності з нею. Завдяки цьому можливе формування у дітей екологічних знань, норм та правил взаємодії з природою, виховання екологічної культури, активність у вирішенні деяких екологічних проблем. Тому формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку є необхідною умовою вироблення емоційно-морального та дієвого ставлення до світу.

Заклад дошкільної освіти є першою ланкою системи безперервної природничо-екологічної освіти, тому не випадково перед вихователями постає завдання формування у дошкільнят основ культури раціонального природокористування. Мета освіти дошкільнят у сфері довкілля –

формування їх екологічної культури, що включає знання про природу, про взаємозв'язки з нею і способи її збереження; естетичні та етичні почуття; інтерес до природи та проблема її охорони; діяльність зі збереження та поліпшення природного середовища; навички культурної поведінки, а також мотиви, що спонукають до дотримання норм поведінки в природі.

У своїй праці Г. Беленька та О. Половина наголошують, що до структури природничо-екологічної компетентності входять три елементи: «інтелектуальний (когнітивний), емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний».

Авторки відмічають, що важливими складовими когнітивного, діяльнісного та ціннісно-мотиваційного компонентів природничо-екологічної компетентності дошкільників є: «знання про природне середовище Землі та взаємодії у природному довкіллі; усвідомлення себе частиною великого світу природи; здатність до посиленої природоохоронної діяльності: збереження, догляд та захист природного довкілля; готовність дотримуватись правил доцільного природокористування, чистоти природного довкілля, заощадливого використання природних багатств [52, с. 26].

Н. Лисенко розглядає структуру природничо-екологічної компетентності дошкільників через інтеграцію власне природничої та екологічної складових у змісті ознайомлення дітей з природою та трансформацію підходів: екологічного, естетико-екологічного, середовищного, діяльнісного та інтегрованого. На її думку, усі окреслені підходи здатні «гармонійно співіснувати і взаємодіяти задля реалізації генеральної мети – усвідомлення дитиною виняткової цінності природи та себе як її частини, здатності до співжиття із нею на засадах моральності та екологічної культури» [39].

Погоджуємося, що формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку має відбуватися неперервно і передбачає комплексний підхід до системи наукових знань, поглядів, переконань, розвиток нового ставлення до природи, використання нових

стратегій і технологій гармонійної взаємодії з природою, надання дитині досвіду поведінки в природі, природокористування.

Отже, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури проблеми та вже існуючих структур природничо-екологічної компетентності, уможливив уточнення структури досліджуваного феномену у дітей старшого дошкільного віку. Так, нами було виокремлено такі структурні компоненти природничо-екологічної компетентності дошкільників, як: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний та емоційно-рефлексивний (рис.1.1).

Рис. 1.1. Структура природничо-екологічної компетентності дошкільників

Охарактеризуємо кожен із названих компонентів.

Мотиваційно-ціннісний компонент характеризується сформованістю особистісно та соціально значущих мотивів поведінки й діяльності в природі, проявом ціннісно-пізнавального інтересу до об'єктів і явищ природи, екологічним проблемам, розумінням цінності природи, необхідності її збереження.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає мотиви, цінності, потреби, цілі та інтереси, установки вивчення та осмислення природних об'єктів і явищ, взаємодія з ними на основі емоційного (почуття), інтелектуального

(знання) й діяльнісного (способи взаємодії) досвіду особистості. Реалізація мотиваційно-ціннісного компонента передбачає виникнення позитивного ставлення дитини до природи в процесі творчої та практичної взаємодії з нею.

Когнітивно-діяльнісний компонент визначається наявністю в дітей повних, міцних, достовірних, узагальнених і усвідомлених екологічних уявлень, знань, представлений екологічними вміннями, навичками, наявністю досвіду практичної екологічної діяльності.

До того ж, когнітивно-діяльнісний компонент включає сукупність спеціальних екологічних знань і вмінь, а також знання й уміння суміжних, природничо-наукових і соціально-економічних дисциплін. Екологічні знання дитина отримує в пізнавальній діяльності. Її основними видами є екологічні екскурсії, спостереження, прогулянки. Когнітивно-діяльнісний компонент характеризує рівень змін у мотиваційно-ціннісній сфері та спрямованості пізнавальної активності, пов'язаних із природою, які проявляються в готовності та прагненні отримувати, трансформувати інформацію про об'єкти природи, міркувати про власну роль у системі «Людина-Суспільство-Природа» та діяти. На думку Т. Конюхової основні характеристики діяльності в процесі ознайомлення дітей з природою є пізнаваність, естетичність, природоохоронність, прагматичність (окреслюється з погляду «корисності» для людини) чи не прагматичність (задоволення духовних потреб людини без порушення процесу життєдіяльності об'єкта в середовищі його існування) [35].

Емоційно-рефлексивний компонент характеризується проявом позитивних емоцій по відношенню до природи, її об'єктів, почуття відповідальності, боргу перед ними, бажання піклуватися й захищати їх, здатність до аналізу власної екологічної діяльності та сталої поведінки у природі.

А. Богуш наголошує, що показниками розвитку природничо-екологічної компетентності на елементарному рівні є обізнаність з єдністю

життя на землі й на небі; усвідомлює себе частинкою природи, виявляє інтерес та бажання брати участь у догляді за об'єктами природи; милується ними та привчається регулювати свою поведінку щодо збереження, догляду та захисту природного довкілля [7].

На підставі наукових підходів до формування природничо-екологічної компетенції дітей дошкільного віку було визначено критерії і показники їх сформованості, подані у табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

**Компоненти, критерії та показники природничо-екологічної
компетентності дошкільників**

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційно-ціннісний	Етичний	Особливість морально-естетичного спрямування, яка виступає продуктом поєднання пізнавального, емоційного, діяльного ставлення людини до реальності, який формується завдяки її красі, емоційної привабливості, в ключових думках, які є поєднанням раціонального мислення, емоцій та волі.
Когнітивно-діяльнісний	Знаннєвий	Обізнаність про об'єкти та явища природи; їх важливість для людини; діяльність людей, що згубно відображається на об'єктах природи; готовність до природодоцільної діяльності.
Емоційно-рефлексивний	Творчий	Позитивні емоційні переживання від спілкування дитини з природою; стійке позитивне ставлення до природи; усвідомлення себе частиною природи.

Слід зазначити, що всі визначені компоненти, критерії та показники природничо-екологічної компетентності дошкільників взаємопов'язані та взаємообумовлені. Екологічні уявлення, знання перетворюються у переконання та стають придбанням дитини лише через практичний та емоційний досвід.

Під *етичним критерієм* розуміємо формування природничо-екологічної свідомості, яка вміщує погляди, переконання, цінності, поважне ставлення до природного світу, любов до природи, етичні норми поведінки у довкіллі, відповідальність тощо. Показники етичного критерію: вміння дітей побачити проблему, визначати природничо-екологічні завдання, що мають прояв у висловлюваннях і думках дитини про «добро» і «зло», «корисне» і «шкідливе», «красиве» і «потворне» тощо.

Під *знаннєвим критерієм* розуміємо обізнаність дітей з доступною їх віку інформацією про об'єкти та явища природи і розуміння того, що людина – частина природи. Показники цього критерію: знання про об'єкти та явища природи; їх значення для людини; дії людей, що згубно впливають на об'єкти природи; готовність до природодоцільної діяльності; адекватність дій у певній еколого- природничій ситуації.

Творчий критерій полягає у власних оцінних судженнях дитини, що свідчить готовність дитини до сприйняття природного довкілля, про вподобання в природному довкіллі: що подобається, а що ні, що викликає позитивні (негативні) переживання, притягує (відштовхує). Показниками цього критерію виступають зацікавленість, необхідність, позитивні емоції під час виконання завдань природничо-екологічного змісту.

Охарактеризуємо їх. Отже, діти старшого дошкільного віку, які мають *рівень усвідомленої природничо-екологічної компетентності* (відповідає високому рівню) характеризується переважанням ціннісно-пізнавальної мотивації щодо природи, проявом соціально значущих мотивів поведінки й діяльності, усвідомленням самоцінності природи, визнанням того, що всі живі істоти мають право на існування незалежно від зовнішнього вигляду й

користі, яку вона приносить. Дошкільники старшої групи виявляють бажання, активність вивчати природу завдяки експерименту, спостереженню за природними явищами та об'єктами, цікавість до різноманітних сфер діяльності людей, які мають відношення до природи; задають питання, люблять, коли читають, розповідають про природу, обговорюють з однолітками; проявляють елементарну пізнавальну самостійність. Природничо-екологічні уявлення усвідомлені, узагальнені, адекватні діям дітей у природному середовищі. Узагальненість уявлень здійснюється шляхом визначення істотної ознаки. Дошкільники доводять належність до живого людей, тварин, рослин, безпомилково класифікують і узагальнюють об'єкти живої та неживої природи, пояснюють власні дії; виділяють всю сукупність істотних ознак живого. Вони емоційно чуйні, співчують, співпереживають, розуміють стан живого об'єкта, виявляють доброту, чуйність по відношенню до природи, радість і захоплення під час зустрічі з об'єктами природи. Дбайливе ставлення до тварин і рослин проявляється незалежно від їх зовнішнього вигляду користі, яку вона приносить, позитивно емоційно чуйні на їх вітальні прояви (гладить, грає, ласкаво розмовляє); мають потребу в спілкуванні з представниками тваринного й рослинного світу.

Рівень усвідомленої природничо-екологічної компетентності (відповідає середньому рівню). Старші дошкільники, які мають даний рівень, характеризуються переважанням емоційно-афективної мотивації поведінки й діяльності в природі. Пізнавальний інтерес до природи, екологічних проблем не завжди стійкий, вимагає мотивації дорослих. Діти старшого дошкільного віку розуміють цінність природи, необхідність її збереження. Природничо-екологічні уявлення характеризуються узагальненістю, але через визначення за несуттєвою ознакою або через дію, наприкладі конкретної ситуації вживання, використання, застосування. Старші дошкільники диференціюють об'єкти живої та неживої природи, самостійно виділяють низку істотних ознак живого в окремих об'єктів природи та групи, вміють пояснити й

довести свій вибір і дії. Діти проявляють до об'єктів природи емоційно-позитивне ставлення яскраво вираженої виборчої спрямованості, стриманість (обмеженість) емоційних реакцій під час взаємодії з ними, проте відчують радість і задоволення в процесі спілкування переважно зі знайомими, приємними рослинами, тваринами; розуміють необхідність дбайливого ставлення до природи.

Діти віднесені до рівня *неусвідомленої природничо-екологічної некомпетентності* (відповідає низькому рівню). Для дітей із таким рівнем сформованості природничо-екологічної компетентності характерна наявність прагматичних мотивів поведінки й діяльності в природі. Дошкільники не виявляють інтерес, допитливість і бажання відповідно до віку до пізнання природи, до екологічної діяльності, не реагують на спонукання дорослого або діють без внутрішнього прийняття цієї діяльності. Природничо-екологічні уявлення фрагментарні, неповні, конкретні, засвоєні на репродуктивному рівні. Діти виявляють нестійке ставлення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості; емоційно нечуйні, іноді можуть бути безвідповідальними й агресивними до об'єктів природи. Відповідно дошкільник на цьому рівні мають окремі екологічні вміння й навички.

Таким чином, природничо-екологічна компетентність акумулює екологічні цінності, мотивацію до екологодоцільної роботи, екологічну ерудицію і власний досвід активної діяльності в різних ситуаціях для вирішення конкретних проблем. Природничо-екологічна компетентність передбачає наявність у дитини системи екологічних знань про природу, про правила взаємодії з нею, формування досвіду екологічної діяльності. До структури природничо-екологічної компетентності входять екологічні знання, екологічна свідомість, емоційно-ціннісне ставлення до природи, конкретні рішення, дії та вчинки щодо проблем природокористування. Але є розроблена фахівцями кваліметрична діагностика «Я і Світ» для визначення природничо-екологічної компетентності, якою ми послуговувалися у дослідженні [57].

Таким чином, серед розмаїття підходів у структурі природничо-екологічної компетентності виділяємо *компоненти*: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний та емоційно-рефлексивний; *критерії*: етичний (погляди, переконання, цінності, поважне ставлення до природного світу, любов до природи, етичні норми поведінки у довкіллі, відповідальність тощо), знаннєвий (обізнаність дітей з доступною їм віку інформацією про об'єкти та явища природи і розуміння того, що людина – частина природи), творчий (інтерес, потреба, позитивні емоції у процесі виконання завдань природничо-екологічного змісту); *рівні*: високий, середній та низький. Критерії оцінювання рівня сформованості природничо-екологічної компетентності покажемо в наступному розділі

1.3. Особливості ознайомлення дошкільників з природою та сучасні підходи до формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку

Раннє залучення дітей до екологічних проблем пояснюється двома причинами: 1) різким погіршенням екологічної ситуації в світі; 2) усвідомлення того факту, що базис особистості закладається у перші сім років життя.

О.І. Іванова, на основі власних досліджень, зробила аналіз дитячих запитань і дійшла висновку, що кожне п'яте запитання торкається проблем, над якими працюють солідні наукові колективи світу. Наприклад: як з'явилась людина? Як і чому ми ростемо? Чому існують різні способи розмноження у тварин? і т.п.

Вона висунула гіпотезу: пізнавальні можливості дошкільнят в області екології і природознавства дуже великі і цілком співвідносні із пізнавальними можливостями дорослих; цим даний вид діяльності

відрізняється від інших (зображувальної, музичної, розвитку мови, математики і т.п.). А вік від 3 до 7 років є сенситивним періодом засвоєння загально біологічних понять і закономірностей [28].

Дітям дошкільного віку властиве наочно-дійове й наочно-образне мислення, саме тому при ознайомленні дітей з природою на першому місці мають бути такі *методи: спостереження, експеримент і власна продуктивна діяльність дітей в природі*. Вербальні методи виступають як допоміжні. Будь-яка програма, за якою працює ЗДО, має враховувати об'єктивні закономірності мислинневих процесів дитини.

Якщо екологічна освіта здійснюється через ознайомлення з природою, то *екологічне виховання є тим фокусом, в якому знаходяться і всі сторони виховання: розумове, моральне, патріотичне, естетичне, трудове, фізичне*.

Воно має бути найважливішим структурним компонентом єдиного цілісного педагогічного процесу і здійснюватися через усі види діяльності.

Навчання – це процес, у ході якого здійснюється засвоєння дитиною знань, умінь і навичок. Не містить кінцевого результату навчальної діяльності.

Екологічна освіта передбачає певну суму знань з екології, але не гарантує реальної природо відповідної поведінки людини.

Екологічне виховання – це формування у людини здатності і бажання керуватися у своїй поведінці законами і знаннями екології, які вона засвоїла. Але вони не завжди реалізуються в житті.

Екологічна культура – це реальна повсякденна поведінка людини в природі. Важливою її складовою є *психоекологія – культура взаємовідносин людей і розуміння значимості збереження чистоти єдиного інформаційного і психофізичного поля, яке утворюють окремі соціальні групи і людство в цілому (ноосфера)*.

Щоб обрати раціональні способи взаємодії з природою, слід мати високий рівень екологічного мислення - це здатність бачити багаточисленні зв'язки в природі і на їх основі прогнозувати найближчі та віддалені наслідки

вчинків і заходів (від особистих до планетарних). (Людина – частина макрокосмосу).

Екологічна свідомість – це єдність екологічної освіти, екологічного виховання, екологічної культури та екологічного мислення, які складають сутність людини. Спрямованість особистості на творення, любов до життя, а не на знищення, в яких би формах воно не проявлялось.

Завдання по формуванню екологічної свідомості можна вважати виконаними, якщо по закінченню перебування в дитячому садку діти оволодівають такими загальними поняттями:

- кожний живий організм для свого існування потребує одночасно наявності багатьох умов;
- порушення хоча б одного з них призводить до погіршення стану або загибелі;
- у різних організмів потреба в умовах різна. За зовнішнім виглядом можна приблизно визначити, яких умов потребує: орієнтиром є окремі ознаки;
- за зовнішнім виглядом і поведінкою знайомих об'єктів можна визначити, які умови життя порушені, чого не вистачає;
- якщо людина бере під опіку тварину чи рослину, вона несе за них відповідальність; тому спочатку слід дізнатися, які умови слід створити, а потім брати під опіку;
- у природі не буває ні корисних, ні шкідливих організмів, таке визначення є лише по відношенню до людини;
- людина – єдина істота, наділена розумом і справляє найбільший вплив на природу, ніж рослини і тварини, а це означає: несе відповідальність за створення сприятливих умов життя не лише для свійських, але і для вільно живучих організмів;
- наслідки вчинків людини відбиваються не лише на найближчому оточенні, але і в масштабах макрокосмосу.

Однією з причин порівняно пізнього введення екологічної освіти в ЗДО є суттєві розходження між реальними пізнавальними можливостями дітей і нашими традиційними уявленнями про ці можливості. Якщо з математики, мови, образотворчого мистецтва процес навчання починається з нуля, то при ознайомленні з природою виникає відчуття наявності у дітей попередніх біологічних знань. Діти 3-6-ти років вільно оперують складними поняттями, які традиційно вивчаються в старших класах школи і у вузі. Особливо це стосується узагальнених та загально біологічних понять, які діти уловлюють якимось внутрішнім механізмом, характерним саме для дошкільного віку і різко відрізняє дітей від дорослих, а ознайомлення з природою – від інших видів діяльності. Доведенням істинності цього є дитячі запитання: «чому птахи відкладають яйця, а люди – ні?», «чому мавпа зараз не перетворюється в людину», «я розумію, чому птахи відлітають у теплі краї, а для чого повертаються назад?» «чи розмовляють тварини?» і т.п. 10-15% таких питань не вирішені людством. Ніколи дитина не запитає про математику, музику чи малювання таке, чого б не знали дорослі.

Дослідження показали, що у дітей здатність до засвоєння загально біологічних закономірностей майже не залежить від об'єму набутих знань; у той же час наявність великого для даного віку об'єму знань майже не впливає на здатність бачити загально біологічні закономірності. (На відміну від дорослих, які до висновків приходять через аналіз, співставлення і ін., тобто дискурсивним шляхом).

Це пояснюється особливою властивістю дитячої психіки сприймати ціле без розчленування на частини, яку відзначав Л.С.Виготський і яка називається *синкретичністю мислення*. Якщо намагатися «давати» дітям екологічні знання в традиційній словесній формі, ці знання не сприймаються і екологічні поняття не засвоюються. Дитина сама здатна встановити закономірність, але не розуміє її, якщо цю закономірність формулює дорослий.

О.І.Іванова, спираючись на дослідження психологів, виділяє принципи формування екологічних понять.

1. Діти дошкільного віку досконало володіють лише одним способом пізнання – враженнями від об'єктів і подій реального оточуючого світу. Тому провідні методи навчання: спостереження, експеримент і власна продуктивна діяльність. Вони використовуються у двох напрямках:

1) внесення в банк пам'яті дітей відомостей про живу природу (зовнішній вигляд, будову, функціонування об'єктів, їх взаємозв'язки, зв'язки з людиною і середовищем існування). Маючи образно-логічне мислення, дитина легко уловлює причинно-наслідкові зв'язки, які існують в природі;

2) накопичення вражень природоохоронної екологічно грамотної поведінки дорослих (батьків, вихователів). Якщо навіть дитина ще не розуміє слів, то фіксуються відповідні емоційні реакції дорослих, які включаються в структуру особистості і зберігаються на все життя в якості вихідних даних. (Створювати ситуації, де дорослі доглядають за рослинами, тваринами, а діти фіксують відповідні форми поведінки).

2. Вихователь враховує появу здатності до сприйняття знань вербальним способом і вводить словесні методи навчання. Він створює яскраві картини реального життя і, якщо вони не виявляють внутрішнього протиріччя, діти легко встановлюють загальні закономірності.

3. Практичне використання синкретичності мислення дошкільників: діти бачать картину в цілому і здатні встановлювати загальні закономірності, але ще не здатні об'єднувати кілька об'єктів і подій в єдину картину (аналіз, синтез тільки зароджуються).

4. У перші сім років життя *екологічні знання представлені у чисто вербальних формах, без опори на наочність і власну продуктивну діяльність, діти не засвоюють.*

5. Починати екологічну освіту і виховання з раннього віку, так як уже є зачатки логічного мислення, а успішне формування розумових умінь і навичок слід починати з народження.

6. Урахування пізнавальних можливостей дітей кожного року життя в області екології.

7. Ніколи не можна повідомляти дітям відомості, в істинності яких педагог не впевнений!

8. Не можна залишати дитячі запитання без відповідей (краще відповісти через деякий час, ніж відповісти не вірно).

9. Діти мають відчувати радість від процесу пізнання.

10. Знання мають бути одержані природнім, без примусу, шляхом, інакше вони руйнують від природи дане нам прагнення розуму до набуття знань. В протилежному випадку – дитина в більшості випадків не піддається подальшому навчанню.

11. Давати дітям можливість творити, експериментувати, заохочувати допитливих і зацікавлених, стимулювати їхні самостійні пошуки цікавих фактів і закономірностей.

12. Формувати бажання поводитися добре при взаємодії з природою і з друзями, виховувати потребу створювати, а не руйнувати.

13. Використовувати різні методи і прийоми, але основний об'єм матеріалу давати у вигляді звичайного побутового спілкування знаючого дорослого і зацікавленого малюка.

14. Екологічну освіту здійснювати систематично і планомірно, використовуючи всі види діяльності.

15. Звести до мінімуму контроль за ступенем засвоєння дітьми виучуваних понять. Основне – подача нової інформації у відповідності з віковими фізіологічними особливостями, у дітей добре розвинені сприймаючі системи (зорові, слухові...), але не дозрілі виконавські (рухові, мовні...). Краще спостереження за поведінкою дитини та ігрові форми контролю.

Суть теорії розвитку понять полягає в тому, що *при засвоєнні екологічних понять їх не можна повідомляти*, як це зазвичай робиться при засвоєнні окремих фактів. Їх *треба формувати*, залучаючи до активної пізнавальної діяльності, повертаючись багаторазово до одного й того ж поняття, розглядаючи його з різних точок зору, з різних позицій і різними методами. Щоденно нарощувати їх в різноманітних видах діяльності. На заняття вносити тільки вузлові питання. Інформація дається малими дозами, але через усі види діяльності. Екологічна освіта і виховання мають бути не нав'язливі, для задоволення дітей і вихователів. Велику роль у формуванні біофільної спрямованості особистості має її практична діяльність у природі.

Важливим у формуванні природничо-екологічної компетентності є створення розвивального середовища, яке має на кожному віковому етапі забезпечувати умови для повноцінного розвитку провідних видів діяльності, але з урахуванням особливостей розвитку та інших її видів. А тому слід враховувати вимоги для його створення: 1) кожний вид діяльності проходить свій шлях становлення до того, як стане провідним. Тому, спираючись на діяльнісно-віковий принцип, провідний вид діяльності, не можна не враховувати ті види діяльності, які зараз не є провідними; 2) всі види діяльності відчують вплив провідної діяльності, яка і сприяє формуванню психічних новоутворень і виникненню мотивів нових видів діяльності (у грі народжується мотив навчальної діяльності – О.М.Леонт'єв). Відповідність середовища можливостям дитини на межі переходу до наступного етапу його розвитку (створення зони найближчого розвитку – Л.С.Виготський).

3) Середовище відповідає структурі когнітивної сфери дитини (має містити не лише консервативні, уже відомі дитині компоненти, але й проблемні, які досліджуються, наприклад: лікар лікує, як? Кого?). 4) Середовище, у якому дитина застосовує свої знання і способи дій, має бути для дитини невичерпним, інформативним, таким, що задовольняє її потреби у новизні, перетворенні і самоствердженні.

Сучасна дошкільна педагогіка зробила значний крок на шляху впровадження нестандартних підходів до організації педагогічного процесу у напрямку розвитку та саморозвитку дитини, орієнтації на її особистісну сутність, надання дітям ініціативи у пізнавальній діяльності, створення емоційно-стимулюючого навчального середовища. У життя дошкільних навчальних закладів входять нові еколого-педагогічні технології, які покликані формувати в дошкільників основи природничо-екологічної компетентності.

Л. Присяжнюк зробила теоретичний аналіз сучасних підходів до ознайомлення дошкільників з природою, завдяки яким природничо-екологічна компетентність дитини формується у природо відповідних для неї видах діяльності і забезпечує екологізацію дошкільного дитинства [59].

Першим вирізняє *екологічний підхід*, який вивчається Н. Горопахою, Н. Лисенко, С. Ніколаєвою, З. Плохій, О. Соцькою та ін. В його основі пріоритетом виділяють екологічну освіту, що поєднує екологічне навчання, екологічне виховання, екологічний розвиток і формує екологічну свідомість особистості. Свідомість, на думку З.Плохій, проявляється в здатності усвідомлювати взаємозв'язки у природних середовищах існування, прогнозувати наслідки їх порушення, прагнути до екологічно доцільної діяльності в природному доквіллі. Наводить думку Н.Лисенко про те, що ставлення до екологічної освіти має бути як до універсальної та ціннісної, що характеризується гуманістичною спрямованістю й орієнтована на збереження життя на Землі, а не лише на виконання чітко окреслених завдань в програмах дошкільних закладів.

І. Корякіна, В. Маршицька, М. Роганова, Г. Тарасенко та ін., вивчаючи питання ціннісного ставлення до природи, відзначають важливість морально-естетичної складової природничо-екологічної компетентності особистості. Морально-естетична властивість виявляється в цілісному ставленні людини до дійсності під впливом її краси, емоційної привабливості, в глибоких переконаннях, які є сплавом раціонального мислення, емоцій і волі. Саме

тому, стверджує О.Соцька, основний зміст екологічної освіти дошкільників полягає у формуванні емоційних основ екологічної свідомості дитини. Дослідники екологічного підходу в дошкільній освіті визначають його реалізацію в кількох площинах:

- збагачення емоційно-чуттєвого досвіду дітей, спілкування з природою у процесі оволодіння базовими знаннями про природне довкілля;
- формування системи ціннісних орієнтацій, збагачення морально-ціннісного досвіду спілкування з природою;
- формування необхідних складових екологічної компетентності, здатності застосовувати знання й уміння на практиці, само реалізовуватися в екологодоцільній діяльності.

Особливий інтерес представляють дослідження Г. Тарасенко, яка розглядає цінність емоційних переживань дитини і визначає розвиток суб'єктно-етичних стосунків між дитиною і природою. При цьому визначає *естетико-екологічний* підхід, який синтезує екологію та естетику і однаково актуалізує когнітивну, чуттєво-емоційну, мотиваційно-діяльнісну сфери дитини і тим самим запускає механізм цілісного пізнання нею природного довкілля. Доцільність застосування такого підходу обумовлена віковими особливостями дітей дошкільного віку, їх високою сенситивністю до краси природи, здатністю емоційно відгукуватися на її прояви, прагненням до художньо-творчої діяльності в природі чи її засобами.

Автор підходу підкреслює, що розвиток суб'єкт-етичних стосунків між дитиною і природою відбувається за умови накопичення цінностей емоційних переживань емпатійного характеру та образної оцінки її гармонії.

Спеціально організована педагогом діяльність дитини в природі здатна викликати у неї яскраві почуття й емоції по відношенню до природних об'єктів. Рефлексія цих переживань дозволяє закріплювати і накопичувати певний досвід емоційних переживань, пов'язаний з об'єктами природи. Дієвою технологією реалізації естетико-екологічного підходу до проблеми

формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку є милування природою.

Л. Присяжнюк пропонує хвилинки милування природою, спираючись на твердження автора технології милування Г. Тарасенко, що цей процес народжує альтруїстичну потребу не взяти, а віддати (зберегти, допомогти, відродити, продовжити, підкреслити) - в цьому смисл “естетичної любові” до природи і її екологічний сенс. На переконання вчених сприяння виникненню позитивних емоційних переживань від спілкування дитини з природою – одне з найголовніших завдань, що його має вирішувати вихователь під час ознайомлення дошкільників з природою.

Поряд з екологічним, еколого-естетичним підходом у формуванні основ природничо-екологічної компетентності дошкільників, сучасні вчені-дошкільники (Н. Горопаха, О. Кононко, К. Крутій, Н. Лисенко, Л. Лохвицька, Г. Тарасенко та ін.) розглядають *середовищний підхід*, **який** передбачає доцільну організацію еколого-розвивального простору дитини та побудову в ньому педагогічних взаємин з природою. Це і куточок природи в групі, і екологічна стежка на території ДНЗ, і куточок лісу, і куточок саду, і огород і квітник, а також лабораторний куточок в групі для проведення нескладних дослідів тощо.

Наряду з вищеназваними підходами, актуальним є *діяльнісний підхід*, який вивчають Г. Беленька, Л. Зайцева, З. Плохій, Н. Лисенко та ін. Він ґрунтується на винятковій ролі діяльності людини у пізнанні і творчому перетворенні довкілля. Учені-психологи Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін. стверджують, що первинними у проектуванні й організації навчально-виховного процесу є діяльність і дії, які задані змістом освіти. А тому найважливішою характеристикою особистості з високим рівнем природничо-екологічної компетентності за твердженням З. Плохій, має бути прагнення до непрагматичної взаємодії зі світом Природи. Діяльнісний підхід реалізується засобами різноманітних технологій, таких як спостереження,

експериментально-дослідницька діяльність, праця в природі, ігри, проектування, інтерактивні методи, художньо-творчі технології.

В основу *інтегрованого підходу* лягла ідея цілісного (холістичного) пізнання природного довкілля. Він ґрунтується на гармонійному поєднанні раціонального і чуттєвого, теоретичного і творчо-дієвого його осягнення, інтегрує різні напрямки розвитку дитини. Цей підхід презентують у своїх дослідженнях Г. Беленька, Н. Гавриш, О. Кононко, В. Ільченко, І. Кіндрат, Т. Пушкарьова та ін. В зміст екологічних знань інтегровано елементи знань з біології, географії, хімії, фізики, медицини, економіки, валеології; враховано вплив екологічної освіти на всебічний розвиток дитини, особливості організації життєдіяльності дітей в умовах ЗДО.

Інтегрований підхід в дошкільних освітніх закладах реалізується через ряд авторських технологій, які пропонують інтеграцію за різними напрямками розвитку:

- театр фізичного розвитку й оздоровлення (М. Єфименко);
- досягнення рівноваги між особистістю та соціоприродним середовищем засобами ботмерівської гімнастики – взаємодія рухової сфери дитини з природними ритмами Всесвіту (Н. Пахальчук);
- технологія використання пейзажного живопису у формуванні естетичного ставлення до природи (Г. Беленька, О. Половина);
- використання інтегрованих завдань з пріоритетом логіко-математичного змісту (Т. Кривошея);
- технологія використання казки у формуванні основ екологічної культури дошкільників (Г. Беленька, Т. Науменко).

Інтегрований характер має нова технологія STREAM – *освіта*, яка ґрунтується на інтегрованому та міждисциплінарному підході і забезпечує взаємопроникнення й систематизацію знань дітей, становлення в них цілісної та багатовимірної картини світу, розвиток пізнавальних здібностей, гнучкості мислення вмінь і навичок. Її розробники в Україні К. Крутій та Т. Грицишина. Окрім названих, Л. Присяжнюк називає нову освітню стратегію

– *емпауермент-педагогіку*, яку розробляють Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун. Суть її в тому, що для повноцінного розвитку дитині варто виходити із зони комфорту й намагатися розв’язувати складні життєві ситуації самостійно – домірно своїм можливостям.

Усі названі підходи гармонійно співіснують і взаємодіють задля досягнення мети – усвідомлення дитиною виняткової цінності природи та себе як її частини, здатності до співжиття з нею на засадах моральності та екологічної культури.

Висновки до розділу 1

Вивчення досліджуваного питання в науковій літературі дало можливість з’ясувати, що головним завданням екологічного виховання дітей дошкільного віку є формування основ природничо-екологічної компетентності. Визначення її подано в БКДО (2021) як здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності.

Природничо-екологічна компетентність має певну структуру. Науковці в ній виділяють наступні компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний та емоційно-рефлексивний і певні критерії для визначення рівнів її сформованості. З метою моніторингу якості дошкільної освіти: розроблено кваліметричний підхід до оцінки розвитку дитини «Я і Світ».

Вивчено особливості ознайомлення дошкільників з природою і пояснюється це синкретичністю мислення дітей цього віку. А тому екологічні поняття не можна повідомляти, як це зазвичай робиться при засвоєнні окремих фактів, а треба їх формувати, залучаючи до активної пізнавальної діяльності, повертаючись багаторазово до одного й того ж

поняття, розглядаючи його з різних точок зору, з різних позицій і різними методами.

Матеріальною базою для ознайомлення дошкільників з природою є куточок природи, ділянка дошкільного закладу та найближче природне оточення дитини. Це природне розвивальне середовище має відповідати віковим особливостям дітей з урахуванням провідної діяльності та зони найближчого розвитку. Бути невичерпним, інформативним, таким, що задовольняє її потреби у новизні, перетворенні і самоствердженні.

Зважаючи на ці особливості сприйняття об'єктів природи, вчені розробили різні підходи до формування природничо-екологічної компетентності дітей. Л. Присяжнюк систематизувала і визначає їх. Це: екологічний підхід, естетико-екологічний, середовищний, діяльнісний та інтегрований. А також виділяє авторські технології та нові педагогічні технології такі як *STREAM* – освіта та емпauerмент-педагогіка. Всі названі підходи та технології співіснують задля повноцінного розвитку дітей дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2

СТАН ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Стан формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку в практиці вихователів сучасних ЗДО

Сучасна екологічна освіта має бути спрямована в майбутнє, ґрунтуватися на ідеях гармонії природи та людини, стійкого розвитку біосфери, сприяти подоланню наявних у суспільстві стереотипів шляхом формування духовної, моральної, екологічно освіченої особистості та створення умов для її розвитку. Так вважає Л.Ф. Голубова, яка ділиться своїм досвідом по формуванню природничо-екологічної компетентності у дошкільників. На сьогоднішній день недостатньо лише володіти певним обсягом екологічних знань, необхідна екологічна позиція та відповідальна діяльність людини. А тому весь освітній процес в дошкільному закладі має бути зорієнтований і спрямований на розвиток у дитини інтелекту та духовності.

Спираючись на слова К.Д.Ушинського, що логіка природи найбільш зрозуміла для дітей, Л.Ф.Голубова стверджує, що навколишня природа є джерелом розвитку не лише розуму, але й естетичних відчуттів дитини. А тому, розвиток почуття любові та бережливого ставлення до всього живого та неживого, збагачення уявлень про світ природи і розвиток уміння визначати основні закономірності має ґрунтуватися на дитячій допитливості, на зацікавленості явищами природи. І екологічні знання мають стати засобами, які мотивують практичну діяльність людини. Поступово формується цілісний образ довкілля як основа духовного зв'язку зі світом природи.

Для вирішення завдань екологічного виховання вихователь систематизує відомості про природні об'єкти за темами у відповідності з віком дітей в такому порядку: зовнішні ознаки; властивості; стани; якості; середовище існування; значення в природі та для людини; правила дбайливого ставлення. Це допомагає диференціювати матеріал по концентричному принципу і чітко розширювати інформацію, сприяючи її засвоєнню протягом дошкільного життя.

Відтворення набутих знань у різних видах діяльності є обов'язковим для формування усвідомленого ставлення до природи. Вихователь наводить приклади зображувальної діяльності. «Малюючи річку, за допомогою фарб діти передавали її «настрій» (якщо вода чиста, річка «весела», «грайлива», а коли забруднена – «сумна»). Взимку сонечко – «лагідне», «блискуче», а влітку – «яскраве», «тепле», «радісне». Осінній дощик – «сумний», «холодний». А навесні – «веселий», «теплий». Користуючись набутими знаннями, діти мали змогу відповісти на запитання «Кому потрібне сонечко, дощик?» [15].

Цікавим об'єктом у формуванні основ природничо-екологічної компетентності Л.Ф.Голубова вважає «Екологічну стежку», яка допомагає вихованню грамотної поведінки дітей у природному доквіллі, де діти вчать бачити природу, слухати і чути її голос, розуміти самоцінність природи та її компонентів.

Поряд з «Екологічною стежиною» створено малу дослідну лабораторію з усім необхідним для дослідів та експериментів. Саме пошуково-дослідницька діяльність дітей є потужним засобом їх інтелектуального розвитку, допомагає виявляти приховані істотні зв'язки між явищами природи, стимулює пізнавальний інтерес, розвиває спостережливість, формує основи цілісного світогляду. Так у старшій групі діти досліджують замерзання води, утворення дощу, усвідомлюють спосіб очищення води і повітря. Доходять висновку, що забруднити легко, а очистити – важко.

Далі вихователь звертає увагу на використання природознавчої літератури. І визначає авторів, чії твори є особливо цікавими. Це В.О.Сухомлинський, Г.Скребицький, М.Коломієць, Г.Демченко, І.Кульська та поетичні твори класиків та сучасників.

Особливу увагу звертає автор представленого досвіду роботи на емоційні переживання дітей під час безпосереднього контакту з природою. Вона зауважує, що емоційне спілкування з природою пробуджує у них хвилювання, захоплення, радість, упевненість у собі, як складовій усього живого, і є необхідною умовою творчого освоєння довкілля дітьми дошкільного віку.

«Спілкування з природою сприяє появі різних почуттів у дошкільнят. Моральні – мотивують дії дитини у природі, сприяють усвідомленню сталих норм і правил поведінки. Естетичні почуття - відображають емоційне ставлення дитини до краси, яка її оточує. Практичні - залежать від вольових зусиль дитини, уміння долати труднощі на шляху до наміченого (дме колючий вітер, але треба почистити годівничку і насипати корму птахам)» [15].

Вихователь відмічає ще одну форму роботи по формуванню природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. Це проектна діяльність дітей. І наводить приклад екологічного проекту «Прикрась довкілля», у реалізації якого були такі заходи: разом з батьками участь у екологічних акціях «Чистий ранок», «Пташина їдальня», «Збережемо дивосвіт природи», «Усі на світі одне одному потрібні». Виготовили наочність для дидактичних ігор, підготували кросворди, вели спостереження, експериментували, малювали, ліпили, гралися, слухали музику, складала розповіді. Підсумком було свято «Птахи прилетіли – на крилах весну принесли» та випуск «Весняної газети». Як стверджує автор, проекти дають можливість кожній дитині виявити свою індивідуальність, зробити внесок у спільну справу, діти вчать радіти, захоплюватися красою природи, а це формує бажання опікуватися станом природи.

Досвідом проведення занять з використанням неживої природи ділиться вихователь Г. Алексеєнко. Вона використовує технології сендплей та техніку орігамі з метою художньо-екологічного виховання старших дошкільників і подає сюжет інтегрованого заняття «Таємниці водного світу». На занятті вихователь використовує пейзажну картину «Річка»; слухання віршів М.Вінграновського «Сама собою річка ця тече», «Наша річка», розглядання дитячих енциклопедій; запис дзюрчання струмочка; запис музичних творів «Веселі жабенята»(сл. І муз. Ю.Литовко), «Ранок» (муз. Е.Гріга), «На лузі» (муз. Ю.Слонова), «Рибалки та рибка» (муз. А.Філіпенка). У занятті проводиться гра з піском, яку називає «Шукаємо скарб». Вона заключається в тому, що діти в посудині з піском шукають заховані предмети, а потім застосовують технологію сендплей і малюють на піску золоту рибку, далі розповідають, якого вона кольору, що вміє робити, у якій казці живе, кому допомогла. На переконання автора такі інтегровані заняття по ознайомленню з природою сприяють художньо-екологічному вихованню старших дошкільників [1].

Г. Баластрік склала авторську програму комплексного розвитку еколого-природничого світогляду дошкільників шляхом предметно-практичної діяльності і ділиться нею на сторінках фахового видання «Дитячий садок» [3].

Автор програми, узагальнила вивчену літературу, зокрема екологічну психопедагогіку, і дійшла висновку, що найважливішим у ставленні дошкільнят до природи є когнітивний компонент, а розвиток пізнавальної сфери залежить від характеру взаємодії з природними об'єктами та ставлення до них. Через безпосереднє ознайомлення та спілкування з природою малюки вчаться відчувати, бачити та розуміти її красу, унікальність неповторність, поступово збагачують власний внутрішній світ. А тому систематизація та послідовність набуття дітьми знань є запорукою виховання цілісної особистості.

Серед інших програма мала мету сформувати чітку етико-еколого-природничу позицію та навчити дошкільників взаємодіяти зі світом природи.

Знайомство з програмою та матеріалами, які до неї додаються, переконують нас в тому, що систематична й наполеглива робота по її реалізації обов'язково приведе до позитивних результатів через: організацію практичної діяльності у природі; спостереження за об'єктами; організацію пізнавальної діяльності; використання народної мудрості у художніх творах, прикметах, прислів'ях; організацію еколого-розвивального середовища ЗДО; взаємодію з сім'ями вихованців.

Олена Немченко – вихователь ЗДО №33 «Ялинка» м. Шахтарська Донецької області ділиться досвідом організації еколого-оздоровчої роботи.

Вона запропонувала психолого-педагогічний проект, метою якого є надання інформації про оточуючий рослинний світ; формування цілісного уявлення про чудовий світ природи; установлення залежності життя людини від стану навколишнього середовища та створення умов для постійного інтересу до світу, що нас оточує.

Цю мету автор реалізує через організацію експериментально-пошукової діяльності, вміння порівнювати та узагальнювати спостереження, бачити та розуміти красу навколишнього світу. Через працю, турботливе ставлення до природи використовувати її як незамінне джерело емоційного розвитку дитини, оскільки емоційне та естетичне виховання починається з розвитку культури відчуття та сприйняття. На її думку, враження, отримані від рідної природи змалку западають у душу, а в майбутньому є вирішальними у ставленні до природи рідного краю.

Весь проект умовно розпланований на 12 днів і на кілька етапів: мотиваційний, інформаційний (основний), репродуктивний, узагальнюючий та творчий. Слід відзначити, широке використання рухливих ігор, спрямованих не лише на фізичний розвиток малят (що актуально сьогодні з огляду на здоров'я дітей), але й на розвиток їх пізнавальних умінь. Пріоритет

у навчанні надається розумінню та вмінню оцінювати те, що відбувається зараз, у спільній практичній діяльності вихователя та дітей [34].

Досвідом використання творчо-педагогічної спадщини В. Сухомлинського діляться вихователь ЗДО № 1, м. Золочів, Харківської області З.Кабанник та завідувач В.Токар. Вивчаючи твори українського просвітителя, добротворця, гуманіста В.О.Сухомлинського, вони практикують у своїй роботі «уроки на природі».

Місцевість, де знаходиться дитячий садок, мальовнича, і прогулянки в ліс, на луки, річку, хвилини милування природою, дидактичні ігри природничого характеру та інші форми організації діяльності дітей супроводжуються використанням творів В.Сухомлинського.

Подорожі в безмежний простір природи, епізодичні й тривалі спостереження, праця в квітнику, саду, городі допомагають дітям бачити прекрасне в звичайних речах. А поглиблюють сприйняття дітей художні твори В.Сухомлинського, доцільно використанні вихователем [64].

В.Калашник, директор та О.Курлянцева, вихователь-методист ЗДО № 138 м.Київ діляться досвідом організації еколого-розвивального середовища, як матеріальної бази для безпосереднього спілкування з природою [30].

«Екологічна стежка» має різні ділянки: куточок саду, город, квітник, куточок лісу, годівничка для птахів, алея верб, алея каштанів, тополі-старожили, горобинки-сесрички, самотня верба, мурашині стежки, комашине містечко, зелена аптека, ділянка для відпочинку, куточок луку, куточок незайманої природи, квітучі кущі, дерева-мандрівники, привітні берізки, абрикос та вишенька, штучна водойма. Милування, спостереження, трудова та експериментально-дослідницька діяльність сприяють формуванню екологічної компетентності малят, виховують уміння відчувати красу оточуючої природи та її гармонію.

І. В. Лосєва, вихователь, спеціаліст ЗДО № 231, м. Харків ділиться досвідом роботи по вихованню екологічної свідомості й екологічної культури дошкільників. Зокрема вона зазначає, що досягненням перших семи років є

становлення самосвідомості: дитина виділяє себе з оточуючого світу, починає розуміти своє місце в оточенні близьких і знайомих, усвідомлено орієнтуватися в навколишньому наочно-природному світі, виділяючи його цінності. У цей період закладаються основи взаємодії з природою, за допомогою дорослих дитина починає усвідомлювати її як загальну цінність для всіх людей. Саме на етапі дошкільного дитинства дитина здобуває емоційні враження про природу, накопичує уявлення про різні форми життя, тобто у неї формуються першооснови екологічного мислення, свідомості, закладаються початкові елементи екологічної культури.

Автор статті пропонує у роботі з дошкільниками з екологічного виховання використовувати інтегрований підхід, що передбачає взаємозв'язок дослідницької діяльності, музики, образотворчої діяльності, фізичної культури, гри, театральної діяльності, літератури, моделювання, перегляд телепередач, екскурсій, а також організації самостійної діяльності дітей, тобто екологізацію різних видів діяльності. Як бачимо, обов'язковими є ті види діяльності, що супроводжуються художнім словом, малюванням, музикою, але при цьому зберігається основна мета: виховання екологічної свідомості дітей [40].

О.О.Цветкова, вихователь-методист, спеціаліст 1 категорії ЗДО№316 м. Донецька піднімає питання про необхідність захисту червонокнижних об'єктів, зокрема, весняних першоцвітів. Вона показує на прикладі заняття для старшої групи, як виховувати бережливе ставлення до природи, почуття співпереживання, соціальну активність [66].

Аналіз досвіду роботи практиків сучасних ЗДО свідчить про те, що формування природничо-екологічної компетентності відбувається в освітньому процесі з використанням різних форм і методів ознайомлення дошкільників з природою, віддаючи перевагу безпосередньому контакту дітей з об'єктами оточуючої природи, із залученням батьків, інтеграцією з іншими освітніми напрямками.

2.2 Визначення рівня сформованості природничо-екологічної компетентності в дітей досліджуваної групи

З метою визначення стану досліджуваного питання в нашій групі була використана ігрова методика «Я і Світ». В її основі лежить з'ясування ціннісних ставлень дитини до себе і до навколишнього світу. Як вважають автори розробленої діагностики, саме ціннісні орієнтації є елементом соціального досвіду, який, у свою чергу, є основою формування означеної компетентності. Ціннісне ставлення дошкільника до природи, насамперед, має проявлятися у сформованій природодоцільній поведінці, що передбачає готовність включатися у практичну природоохоронну діяльність та прагнення дотримуватися правил природокористування. У запропонованій методиці, мета - навчити помічати красу довкілля, гармонійно співіснувати з природою та раціонально використовувати її багатства – ось пріоритетні завдання екологічного виховання дошкільників. Чітко усвідомивши в дошкільному дитинстві відповідальність за природу, як живий організм, у майбутньому дитина відчуватиме потребу діяти заради збереження та відновлення її багатств. Так визначають завдання екологічного виховання автори методики [31].

Методика дослідження вихідного рівня сформованості природничо-екологічної компетентності полягала в тому, що дитині надавалась наступна інструкція: «Розглянь малюнки (показує картки №13-16 до ігрової методики «Я і Світ»). На малюнках зображені діти, які певним чином поводяться з рослинами, тваринами. Розкажи, що зображено на цих малюнках, правильно чинять діти чи неправильно, поясни свою думку (див. додаток А). Картки були відскановані з методики. Чотири схематичних малюнки 13,14,15,16, а з дев'ятого питання «Якби ти зустрів(ла) дитину, яка не береже природу, шкодить їй, що ти порадив(ла) би їй?». 10 питання «Чи тобі цікаво, коли дорослі розповідають про природу, про те, як її слід

оберігати?». 11 питань – «Чому?» і 12 питань в цій методиці «Ти оберігаєш природу завжди, іноді чи лише тоді, коли про це просить дорослий?». 0,33 бали – якщо судження дитини повністю відповідає показникам БКДО; 0,16 бали – свідчать про недостатню обізнаність дитини щодо природо доцільної поведінки чи її неналежне ставлення до природи. Якщо відповіді немає – оцінюють в 0 балів. Дітей в групі – 18 (додаток А).

Результати обстеження заносились в протокол оцінювання рівня сформованості природничо-екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку (додаток Б).

Вихідні результати у нашій групі за даною методикою наступні: природничо-екологічна компетентність дітей сформована: повною мірою – у 0 дітей; достатньо - у 3-х дітей (16,7%) ; посередньо – у 5-х дітей (27,8%); мінімально – у 9-ти дітей (50,0%); не сформована – у 1-єї дитини (5,5%).

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

3.1. Методичне забезпечення формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку з теми «Сила рідної землі»

У визначеній темі дослідження «Сила рідної землі» було заплановано внести в освітній процес заняття, читання художньої літератури, розповіді, бесіди, свята, зустрічі, які б доповнювали розуміння дітьми історії, сьогодення та багатств краю, де вони проживають. Наповнили б їх гордістю за своє місто, сприяли б формуванню природо доцільної поведінки, спрямованої на збереження і відтворення краси Криворіжжя.

Програма реалізації теми «Сила рідної землі»

п/н	Зміст роботи	Мета
1.	Розповідь «З історії Кривого Рога». Розфарбовування герба та прапора міста. Заняття «Моє місто - Кривий Ріг»	Згадати з дітьми назву міста, його заснування, легенди про походження назви міста, звернути увагу на державну символіку міста: герб, прапор, прослухати гімн. Вчити поважно ставитися до них.
2.	Читання В.Білоуса «Оповідання про Дубову балку», де на поверхню землі виходили найбагатші на нашій планеті поклади залізної руди.	Дати інформацію дітям про те, як наші пращури отримували залізо відкритим способом.
3.	«Шахтарське плем'я виростає». Бесіди. Зустрічі з шахтарями, сталеварами.	Познайомити з історією будівництва перших шахт та металургійного комбінату, з працею шахтаря та сталевара.
4.	Промисловість Кривбасу. Знайомство з промисловими підприємствами міста за посібником «7 чудес Криворіжжя».	Продовжувати знайомити дітей з великими промисловими підприємствами міста.

5.	Легенда рідного краю про Саксагань-ріку. Річки та водосховища міста, їх значення у водо забезпеченні життя. Криворізька мінеральна вода.	Познайомити з найбільшими річками та водосховищами Криворіжжя, пояснити значення води в житті міста.
6.	Заняття «Ой на річці, річці Саксагані».	Розширювати знання про прибережну рослинність, тваринний світ водойм. Виховувати любов та бережливе відношення до природи рідного краю.
7.	Цикл бесід за замістом легенд «І стали Терни Веселими», «Галинина скеля» (про річку Інгулець), «Карачуни – чорна смерть», «Січовий дід Ріг», «Чому стугонить підземелля».	Виховувати повагу до минувшини рідного краю.
8.	Заняття «Легенди – казки козацького роду»	Виховувати любов до рідного краю, моральні якості.
9.	Віртуальна подорож «Про Запорізьку Січ та про запорожців».	Виховувати гордість за наших предків -славних козаків та гетьманів.
10.	Свято «День українського козацтва»	Сприяти усвідомленню, що ми нащадки славних козаків, наповнювати гордістю свідомість дошкільнят.
11.	Заняття «Рання й пізня осінь у Кривому Розі»	Розрізняти ознаки ранньої і пізньої осені у рідному краї. Розвивати спостережливість, виховувати естетичні та етично-моральні якості у дітей.
12.	Заняття «Зима у Кривому Розі»	Поглиблювати знання про рідне місто та прикмети зими. Знайомити із зимовими святами, їх історією та звичаями святкування.
13.	«Рослини і тварини - символи України»	Познайомити дітей з рослинами та тваринами краю, що є символами держави .
14.	Цікава абетка «Квіти нашої місцевості».	Вивчати квіти на квітнику, розпізнавати їх, вивчати про них віршики, розвивати пам'ять.

15.	Екскурсія в краєзнавчий музей.	Ознайомити дітей з музейними експонатами, що свідчать про славу історію краю.
16.	Робота з батьками. Розкажіть дітям: на чю честь вони назвали дітей такими іменами; що означають їхні прізвища; які мають родинні традиції та як їх зберігають.	Виховувати повагу до членів родини, знайомити з родинними традиціями.
17.	Виставка «З сімейного альбому»; «Ми ними пишаємося».	Встановлення довірливих стосунків з родинами вихованців, залучення їх до партнерства у вихованні дитини.

Реалізація програми з цієї теми має деякі особливості. Її зміст етнічного характеру. Завдання - познайомити з минувиною рідного краю, культурно-історичною спадщиною, і не лише вивчити її з дітьми, а й допомогти відчути й прийняти її. Організувати знайомство з силами рідної землі емоційно, образно, грайливо. Формувати у вихованців моральні почуття українця-громадянина, який бережливо ставиться до природи та її ресурсів, плекати національну гордість та людську гідність, виховувати повагу до людей різного віку, національності, раси.

До теми «Кривий Ріг – моє місто» в роботі групи повертаємося багато разів, кожного разу розширюючи інформацію, повторюючи її, доповнюючи її. На цьому занятті розповідали про появу в історії людства прапора і герба, в ті часи, коли наш народ ще не мав державності. Як сходилися лицарі на полі бою в обладунках і забралах, за якими їх не можна було розпізнати. Для цього вони мали певні позначки на своїх щитах. У кожного воїна – свій знак, за яким його впізнавали. Так з'явилися герби, які з часом стали мати всі держави.

Дітям було запропоновано виготовити з допомогою батьків свій герб і прикрасити ним своє улюблене місце вдома.

У ході реалізації програми було використано багато легенд, історій про знайомі, і не дуже, місця нашого міста. І тут важливим було використання

текстоцентричного підходу до літературного твору, адже більшість дітей ще не вміють читати. Міміка, голос, жести допомагали дітям відчувати емоції переживання подій, про які йшлося у творах. Бесіди, зображення героїв творів допомагало запам'ятовуванню подій.

Цікавою була робота з оповіданнями «Булява» та «Пригоди Конана у Великій Дубовій Балці» Василя Білоуса у творі «Джерела рідної Землі». В ньому автор, користуючись прийомами гротеску і фентазі розказує, як наші пращури отримували залізо у Великій Дубовій Балці, де на поверхню землі виходили найбагатші на нашій планеті поклади залізної руди. Пояснювали дітям, чому горобці червоні і калюжі після дощу.

Цікавим заняттям для дітей була віртуальна подорож на Запорізьку Січ. На Дніпрі налічувалось 9 порогів, які стирчали з води на 5 метрів і майже суцільно перекривали річку. Між порогами були забори – скелі, які майже суцільно перекривали Дніпро, залишаючи вільним прохід для суден. Одразу за порогами бів найбільший річковий острів у світі Хортиця. Його довжина 12 км, ширина 2,5км. Нижче Хортиці Дніпро широко розливається, де і була територія, яка називалася Великий Луг. Саме вона і була центром запорозького козацтва, бо була розташована за порогами. На цій території нині стоїть місто Нікополь і Нікопольське водосховище. «Січ» - означає укріплення або територія, яка перебувала під контролем козацької організації.

Познайомили дітей з гетьманами І. Скоропадським та Б. Хмельницьким. Розповідали про битву з турками під Жовтими Водами, перемогою козаків та назвами Карачунів і Веселих Терників, які пов'язані з цими подіями.

Свято українського козацтва було приурочене до Дня української армії, Дня Покрови, Дня захисника Батьківщини. У сценарії свята брали участь батьки, відтворювалася та інформація, яку діти дізналися про запорозьких козаків, проводилися козацькі забави.

Ознайомлення з водними ресурсами Кривбасу, рослинами і тваринами – символами держави дало можливість узагальнити знання дітей про рослини, які ростуть поруч. Краще зрозуміти, які і чому стали символами, які особливості вони мають.

До роботи залучались батьки для підготовки виставок та роботи з дітьми за планом вихователя. Багато цікавого дізнались не лише діти, а й дорослі. Не всі, але більшість взяли участь у підготовці виставки «З сімейного альбому», «Ми ними пишаємося». Це сприяло зближенню з родинами вихованців.

Коли стало тепло, у травні місяці, було організовано відвідування першого поверху краєзнавчого музею. І хоч не все було зрозуміло дітям, емоції переповнювали, а гід намагався розповідати мовою, доступною розумінню дітей.

Для дітей, які проявляли особливий інтерес до історії міста, було організовано гурток «Мій рідний край».

План роботи гуртка «Мій рідний край»

I ПРИРОДА РІДНОГО КРАЮ

1. Положення краю

Бесіда «Рідний край». Розучування віршів про рідний край.

2. По долинах і по узгір'ях

Екскурсія в околиці дитячого закладу. Вивчення окремих форм поверхні (річкова долина, яр, горб).

3. Підземні скарби

Екскурсія до краєзнавчого музею на вулиці Пушкіна, у Гірничо-рудному інституті, з метою отримання знань про підземні багатства краю. Розгляд колекцій корисних копалин.

4. Під сонцем на землі

Розповідь про сонце, значення його тепла на землі, спостереження за сонцем: місце сходу і заходу, висота (по довжині тіні), тривалість дня

Малювання малюнків з різним положенням сонця.

5. Погода по порах року свого краю

Спостереження за погодою, підведення підсумків спостережень. Підбір літератури про пори року, заучування віршів. Перевірка народних прикмет погоди по місцевих ознаках.

6. Подорож крапельки води

Екскурсії місцевого ставка. Спостереження за струмком навесні. Малювання струмка. Вивчення віршів про струмок. Читання оповідання «Струмок».

7. Земля - наша годувальниця

Розглядання ґрунту на території дитячого закладу. Вивчення ґрунтів околиць дитячого закладу. Дослід з ґрунтами (розчинити у воді та розглянути склад).

8. Ми і рослини

Повідомлення про рослини лісу, поля, луку, саду, городу. Вивчення рослин на території дитячого закладу та його околиць. саду. Догляд за кімнатними рослинами. Участь в озелененні ділянки дитячого садка, догляд за зеленими насадженнями.

9. Тварини - наші друзі

Спостереження за тваринами. Читання книг про тварин. Повідомлення про користь тварин: звірів, птахів, комах. Колективний перегляд природознавчих телепередач. Прослуховування грамплатівок із записом голосів птахів. Показ відео та кінофільмів про тварин. Гра «Сліди на снігу».

Участь в охороні тварин, підгодівля птахів взимку, виготовлення пташиних будиночків. Проведення свята птахів.

II. ПРАЦЯ ЛЮДЕЙ

1. Праця людей краю

Екскурсія на найближче підприємство. Знайомство з працею місцевого населення. Виготовлення фотовиставки «Праця наших батьків».

III. ІСТОРІЯ КРАЮ

Видатні люди краю

Розповідь про історію заселення краю. Виставка картин, малюнків, фотографій. Знайомство з видатними людьми своєї місцевості.

IV. КУЛЬТУРА НАШОГО КРАЮ

Розповідь про відпочинок людей. Розгляд фотографій «Наші культурні установи».

З плану видно, який різноманітний зміст роботи. Його об'єм залежить від місцевих умов, де розміщений дитячий заклад та наявної бази. У нашому садочку є кімната – краєзнавчий куточок, де містяться відомості про рослини і тварини краю, корисні копалини, водні ресурси, колекції. Матеріали, використані у роботі представлені у додатках.

У травні місяці за допомогою ігрової діагностики І.Карабаєвої було проведено дослідження рівня сформованості природничо-екологічної компетентності у дітей нашої групи. Було змінено набір малюнків за змістом, але при цьому збережено головну умову використовуваної діагностичної методики, а саме сталі співвідношення зображень позитивного і негативного змісту 1:1.

Для бесіди з дитиною пропонувалося 12 запитань:

1- 9-те запитання - когнітивна складова;

10 – 11-те запитання – емоційна складова;

12-те запитання – поведінкова складова.

Відповіді на них дають дорослому уявлення про сформованість складових компетентності. Обстеження відбувалося за такими картками (див. додаток А-2) та запитаннями.

1. Чи правильно чинить хлопчик? (Картка 1. Хлопчик кидає каміння в колодязь).
2. Чому ти так вважаєш?
3. Чи правильно чинять діти? (Картка 2. Діти займають гніздо з пташенятами).
4. Чому ти так вважаєш?
5. Чи правильно чинять діти? (Картка 3. Діти руйнують мурашник).

6. Чому ти так вважаєш?
7. Чи правильно чинять діти? (Картка 4. Діти саджають дерево).
8. Чому ти так вважаєш?
9. Якби ти зустрів (ла) дитину, яка не береже природу, шкодить їй, що би ти порадив(ла) би їй?
10. Чи тобі цікаво, коли дорослі розповідають про природу, про те, як її слід оберігати?
11. Чому?
12. Ти оберігаєш природу завжди, іноді чи лише тоді, коли про це просить дорослий?

Рівні сформованості природничо-екологічної компетентності дітей за результатами роботи з теми «Сила рідної землі» наступні: діти із сформованою природничо-екологічною компетентністю повною мірою – 4 (22,2%); сформовано достатньо – 6 (33,3%); сформовано посередньо – 6 (33,3%); сформовано мінімально – 2 (11,2%); не сформовано – 0.

Показники вищих рівнів підвищилися. З'явилися діти зі сформованою повністю природничо-екологічною компетентністю (за даною діагностикою) – 4 чол., збільшилася кількість дітей зі сформованою достатньо на 3-х чол.; на рівні «сформована посередньо» збільшилась кількість дітей на 1; на 7 чоловік зменшилась кількість дітей на рівні «сформована мінімально» і відсутні діти на рівні «не сформована». Це свідчить про успішність реалізації запропонованої програми «Сила рідної землі». Бо вона в нашій природі, нашому дусі, людях, які її прославляють, і в наших надрах. Україна розміщена в такій благодатній кліматичній зоні, в таких багатих землях, що мало яка країна може цим похвалитися. Тож боронимо і бережемо нашу Батьківщину! Саме такі почуття маємо виховувати у дошкільників, бо саме діти – майбутнє кожної країни.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

Визначення природничо-екологічної компетентності подано в сучасному БКДО. Це здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності. Формування її є завданням екологічного виховання, в якому, як у фокусі, сходяться всі напрямки виховання дошкільників (національно-патріотичне, естетичне, моральне, фізичне та ін.).

В структурі природничо-екологічної компетентності вчені визначають наступні компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний та емоційно-рефлексивний. Перший визначається позитивним ставленням до природи в процесі взаємодії з нею. Другий – наявністю знань про природу, умінь і навичок екологічної діяльності. Третій характеризується здатністю до самоаналізу власної природо доцільної поведінки та сталим відношенням до природи. Інші визначають інтелектуальний (когнітивний), емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний, які за змістом практично не відрізняються.

Особливості ознайомлення дошкільників з природою обумовлені властивим їм *наочно-дійовим та наочно-образним мисленням*. І саме тому провідними методами в ознайомленні з природою є спостереження, нескладні досліди та власна продуктивна діяльність. Тобто, мають переважати методи, які забезпечують безпосередній контакт дитини з природним об'єктом. Вербальні методи їх супроводжують. А тому, *екологічні знання представлені у чисто вербальних формах, без опори на наочність і власну продуктивну діяльність, діти не засвоюють*.

Друга особливість ознайомлення дошкільників з природою пов'язана з властивостями дитячої психіки сприймати ціле без розчленування на частини, і яка називається *синкретичністю мислення*. Дитина сама здатна встановити закономірність, але не розуміє її, якщо цю закономірність формулює дорослий.

З теорії розвитку понять витікає, що екологічні *поняття не можна просто повідомляти, а їх треба формувати, поступово розширюючи і наповнюючи новим змістом*. Але при цьому обов'язкове включення дітей в активну пізнавальну діяльність і щоденне звернення до цих понять в різних видах діяльності. На заняття виносити тільки вузлові питання.

Третя особливість ознайомлення дошкільників з природою полягає у *створенні еколого-розвивального середовища, яке відповідає можливостям дитини на межі переходу до наступного етапу його розвитку* (створення зони найближчого розвитку).

На сьогодні існує декілька наукових підходів до ознайомлення дошкільників з природою: екологічний, естетико-екологічний, середовищний, діяльнісний та інтегрований. Останній реалізується із використанням авторських технологій за різними напрямками розвитку. Нові освітні технології емпauerт-педагогіка та STREAM - освіта теж мають інтегрований характер.

Вивчення досвіду вихователів-практиків свідчить про розуміння ними природи як джерела всебічного розвитку дитини. Екологічні знання стають засобами, які мотивують практичну діяльність, сприяючи формуванню цілісного образу довкілля, що є основою духовного світу людини. У роботі по ознайомленню дошкільників з природним довкіллям частіше використовується інтегрований підхід через екологізацію різних видів діяльності, забезпечення безпосереднього контакту з об'єктами оточуючої природи, із залученням батьків.

Для перевірки ефективності формування природничо-екологічної компетентності дітей старшої вікової групи за темою «Сила рідної землі»

було складено програму та її методичне наповнення. Перевірку стану сформованості у дітей природничо-екологічної компетентності визначали кваліметричним методом, використавши ігрову діагностику І.Карабаєвої «Я і Світ». При виборі діагностики ми керувалися твердженнями психологів про те, що у дітей дошкільного віку більш розвинені сприймаючі системи (зорові, слухові...), але не дозрілі виконавські (рухові, мовні...). Краще спостереження за поведінкою дитини та ігрові форми контролю. Отримані результати показали, що діти нашої групи мають певні рівні сформованості природничо-екологічної компетентності.

У програму з означеної теми «Сила рідної землі» були включені матеріали з історії рідного краю, його славетного козацького минулого, багатства його надр та природи, ознайомлення з професіями шахтаря та сталевара, відвідування навесні краєзнавчого музею, залучення родин до деяких видів роботи. Було організовано гурток «Мій рідний край» для дітей, які проявляли інтерес до цієї теми. В цілому, були апробовані всі методичні матеріали, що розкривали завдання програми.

Наскільки вдало була складена та реалізована програма свідчать результати повторного діагностування. Для цього були підібрані інші малюнки, але у відповідності до умов діагностики: співвідношення зображень позитивного і негативного змісту 1:1. Результати свідчать про успішність формування природничо-екологічної компетентності, кількість дітей з підвищеним рівнем сформованості природничо-екологічної компетентності збільшилась.

Підібраний методичний матеріал можна рекомендувати до використання вихователям вихователям ЗДО з метою формування природничо-екологічної компетентності старших дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко Г. Таємниці водного світу: інтегроване заняття з використанням технології сандплей для старших дошкільнят / Г.Алексєєнко //Дошкільнє виховання. 2011. №5. С.34-35
2. Базовий компонент дошкільної освіти. *Практика управління дошкільним закладом*. 2021. №11.
3. Баластрік Г. Виховання відповідальності. Авторська програма комплексного розвитку еколого-природничого світогляду дошкільників шляхом предметно-практичної діяльності /Г.Баластрік //Дитячий садок. 2011. №25-26 (601-602. С.4 - 53.
4. Белєнька Г. В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку / Г. В. Белєнька, Т. С. Науменко, О. В. Половина. Київ: Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2013. 115 с.
5. Білоус В. Джерела рідної землі. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2006. 88с.
6. Бобильова Л., Дуплянко О. Про програму екологічного виховання старших дошкільників. *Дошкільнє виховання*. 2005. №7. С. 36-42.
7. Богуш А. Наступність дошкільної і початкової ланок освіти як педагогічна проблема. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2006. № 2. С. 58-61.
8. Бродовська А. М. Формування природничої компетентності старшого дошкільника в процесі використання особистісно орієнтованого підходу / А. М. Бродовська //Педагогічний дискурс . 2011. вип. 9. С. 40 – 44.
9. Бубнова В.М. Екологічне виховання як інструмент культурного спілкування дитини з природою. URL: http://dnz.ucoz.net/blog/bubnova_v (дата звернення: 28.10.2021).
10. Бутрїт В. Ігрові завдання з природознавства. Тема «Корисні копалини». *Дошкільна освіта*. 2014. № 9. С. 21-23.
11. Васильєва О.І. Навчайте дітей спостерігати природу. Київ, 2002. С. 56.

12. Вербицький А.А. Ігрове моделювання: Методологія і практика / за ред. І.С. Ладенко. Новосибірськ, 2006. 145 с.
13. Виготський Л.С. Гра і її роль у психологічному розвитку дитини. *Питання психології*. 2006. № 6. С. 4-10.
14. Виготський Л.С. Уява і творчість у дитячому віці. Москва : Просвещение, 2004. 156 с.
15. Голубова Л.Ф. Формування природничої компетентності дошкільників (З досвіду роботи)/Л.Ф.Голубова //Дошкільний навчальний заклад. 2012. №6. С.23-28
16. Гончарова Е.В. Теория и методика экологического образования детей дошкольного возраста: Курс лекций для студентов высших педагогических учебных заведений. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гуманит. ун-та, 2008. 326 с.
17. Горопаха Н. Закладання основ екологічної культури особистості у дошкільному дитинстві. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog> (дата звернення: 30.10 2020).
18. Горькова Л.Г., Кочергіна О.В. Сценарії занять з екологічного виховання дошкільників (середня, старша, підготовча групи). Москва: ВАКО, 2005. 240 с.
19. Діденко В.Ф. Людина і світ : словник. Київ : Віра-Р, 1998. 88 с.
20. Екологічне виховання дошкільнят / Укл. С.М. Ніколаєва. Москва : ТОВ «Фірма « Видавництво АСТ», 1998. 320 с.
21. Ермаков Д.С. Формирование экологической компетентности учащихся. Москва: МИОО, 2009. 180 с.
22. Євдокимова Т.О. Екологічна свідомість як предмет психолого-педагогічного дослідження. *Рідна школа*. 2010. №7. С. 15-20.
23. Жаркова І. Передумови ефективності сприймання природничих знань молодшими школярами. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2001. № 5. С. 77-81.

24. Зайцева Л.І. Формування у старших дошкільників науково-практичного досвіду в сфері природно-предметного довкілля (теоретико-методичний аспект) : монографія. Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2012. 381 с.
25. Зерщікова Т., Ярошевич Т. Екологічна розвиток у процесі ознайомлення з навколишнім. *Дошкільне виховання*. 2005. №7. С. 3-9.
26. Злобін Ю.А. Основи екології : навч. посібник. Київ : Лібра ТОВ, 1998. 248 с.
27. Йозова О. Наочні посібники в екологічному вихованні. *Дошкільне виховання*. 2005. №5. С. 70-73.
28. Іванова Г., Курашова В. Про організацію роботи з екологічного виховання. *Дошкільне виховання*. 2016. №3. С. 10-12.
29. Ільчук Т.В. «Формування природничо-екологічної компетентності дошкільників в процесі діалогу з природою». *Наукові здобутки студентів з дошкільної освіти : збірник наукових і науково-методичних праць / упорядн. О. В. Ковшар, І. Є. Іншакова*. Вип. 12. Кривий Ріг: ФО-П Маринченко С. В. , 2021. С. 6-8.
30. Калашник В. Екологічна стежина для розвитку дитини /В.Калашник, О.Курлянцева // *Дошкільне виховання*. 2011. №4. С.27 – 31.
31. Карабаєва І. І. Моніторинг якості дошкільної освіти: кваліметричний підхід до оцінки розвитку дитини: / І. І. Карабаєва, Н. В. Савінова. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2016. 184с.
32. Кировцева М.И. Природоведческая подготовка в детском саду. *Дошкольное воспитание*. 2011. № 6. С. 47.
33. Коломіна Н.В. Виховання основ екологічної культури в дитячому садку: Сценарії занять. Київ : ТЦ Сфера, 2004. 144 с.
34. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: [наук.-метод. посіб.] / наук. ред. О.Л. Кононко. Київ : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.
35. Конюхова Т.С. Характеристика загальних підходів до екологічної освіти й виховання дітей дошкільного віку на сучасному етапі. *Освіта Донбасу*. 2006. №5 (118). С. 62-67.

36. Кот Н. Про сучасні підходи до екологічного виховання дошкільників. *Дошкільне виховання*. 2011. № 3. С. 13-16.
37. Кот Н.М. Про нові аспекти змісту екологічного виховання дошкільників. *Бердянський державний педагогічний університет Педагогічні науки : Збірник наукових праць*. Бердянськ : БДПУ, 2005. № 2. С. 54–59.
38. Лисенко Н.В. Практична екологія в дошкільному закладі. Київ : Ін-т змісту і методів освіти МО України, 1999. 205 с.
39. Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог – дошкільник. Київ : Слово, 2009. 399 с.
40. Лосєва І.В. Довкілля моє неповторне /І.В.Лосєва // Дошкільний навчальний заклад. 2013. №3. С.24-42.
41. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності О. М. Марущак //Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал . Житомир, 2016. Вип. 11. С. 97- 108.
42. Міненко Л.М., Литвин Є.М. Організація спостережень за природою. Початкова школа. 1992. №3-4. С. 18-22.
43. Нарочна Л.К., Гончарова К.Д., Ковальчук Г.В. Методика викладання природознавства. Київ: Вища школа, 1981. 200 с.
44. Науменко Т.С. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами авторської казки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2008. 21 с.
45. Недодатко Н.Г. Основи природознавства з методикою ознайомлення дітей з природою: Частина І. Навчальний посібник /Наталя Григорівна Недодатко. Вид.2 -ге, доповнене. Кривий Ріг: КДПУ, 2020. 223с.
46. Немченко О. Ознайомлення з рослинами рідного краю та їх збереження /О.Немченко //Дитячий садок. – 2011. - №48. – С. 3 – 10.
47. Ніколаєва С. Огляд зарубіжних і вітчизняних програм екологічної освіти та виховання дітей. *Дошкільне виховання*. 2002. №7. С. 52-64.
48. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. Методика преподавания природоведения. Москва : Просвещение, 1990. 192 с.

49. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу: інноваційні підходи. *Дошкільне виховання*. 2010. № 7. С. 6-10.
50. Плохій З.П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника: навч.-метод.посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». Київ : Світич, 2020. 144 с.
51. Плясковський Б.В. Діалектика розвитку екологічної свідомості. Філософські проблеми сучасного природознавства. *Екологія, культура і соціальна практика*. 2011. Вип. 77. С. 71–78.
52. Половина О.А., Беленька Г.В. Пізнавальні прогулянки з дошкільниками. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2017. № 6. С. 25-34.
53. Половина О.А., Беленька Г.В. Цільові прогулянки в природі: моральний аспект. *Палітра педагога*. 2017. № 6(104). С. 9-11.
54. Половина О.А., Гаращенко Л.В. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений*. 2018. № 8.1(60.1). С. 47-53.
55. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : підручник. Київ : Академвидав. 2018. 408 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/52566/> (дата звернення: 18.10.2021).
56. Попова Т.І. Світ навколо нас. Матеріали комплексної програми культурно-екологічної освіти і морального виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Москва: ТОВ фірма «LINKA-PRESS», 1998. 190 с.
57. Програма розвитку дитини від народження до шести років . Освітня програма «Я у Світі» / Київ: «МЦФЕР-Україна», 2019. 487 с.
58. Про концепцію екологічної освіти в Україні. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=01E1O32CC0> (дата звернення 26.02.2021).
59. Присяжнюк Л. А. Сучасні підходи до ознайомлення дошкільників з природою: теоретичний аналіз. [Електронний ресурс] / Л. А. Присяжнюк. Режим доступу: scholar.google.com.ua/citations?user=iS2He9sAAAAJ&hl... (дата звернення : 02.11.18.).

60. Світ природи і дитина: Методика екологічного виховання дошкільників / Л.А. Каменєва, Н.М. Кондратьєва, Л.М. Маневцова; під ред. Л.М. Маневцовой, П.Г.Саморукова. Санкт-Петербург: Дитинство-прес, 2003,319 с.
61. Семенюк Н. Екологічна культура – необхідний фактор безпечної перспективи розвитку суспільства. URL: <http://social-science.com.ua/article/366> (дата звернення: 23.07.2021).
62. Соломенникова О. Діагностика екологічних знань. *Дошкільне виховання*. 2004. №2. С. 21–27.
63. Тарасенко Г. Екологічна естетика в реалізації наступності дошкільної та початкової освіти / Г.Тарасенко //Дошкільне виховання. 2012. №4. С.2-7.
64. Токар В. Дивовижне поруч: уроки на природі /В.Токар, З.Кабанник //Дитячий садок. №36. С.21 -25.
65. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. Москва: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. 73 с.
66. Цветкова Е.А. «Спасите красоту». Занятие экологического направления для детей старшего возраста /Е.А.Цветкова //Дошкільний навчальний заклад. 2012. №2. С.22 -24.
67. Zaman B., Nouwen M. Parental controls : advice for parents, researchers and industry. London : EU Kids Online, 2016. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/65388> (дата звернення: 25.04.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А-1

Оцінювання рівня сформованості природно – екологічної компетентності за ігровою діагностикою І. Карабаєвої «Я і Світ»

Картка 13

Картка 14

Картки для визначення сформованості природничо-екологічної компетентності за результатами реалізації програми «Сила рідної землі» (за ігровою діагностикою «Я і Світ»)

Протокол оцінювання рівня сформованості природничо-екологічної компетенції дитини старшого дошкільного віку

Прізвище, ім'я _____

Група _____ Дата _____

Інструкція: Відповіді дитини оцініть у балах. Судження дитини, яке повністю відповідає показникам БКДО, оцініть у 0,33 бала; які свідчать про недостатню обізнаність дитини про природодоцільну поведінку чи її неналежне ставлення до природи — у 0,16 бала; якщо відповіді немає — у 0 балів. Потрібний бал обведіть (підкресліть, виділіть тощо), а наприкінці обчисліть загальну кількість балів.

№	Запитання	Відповідь дитини	Оцінка, бал		
			0,33	0,16	0
1	Чи правильно чинять діти? (Картка № 13. Діти годують голубів)		0,33	0,16	0
2	Чому ти так вважаєш?		0,33	0,16	0
3	Чи правильно чинять діти? (Картка № 14. Дівчинка ловить метеликів)		0,33	0,16	0
4	Чому ти так вважаєш?		0,33	0,16	0
5	Чи правильно чинять діти? (Картка № 15. Діти прибирають сміття в лісі)		0,33	0,16	0
6	Чому ти так вважаєш?		0,33	0,16	0
7	Чи правильно чинять діти? (Картка № 16. Хлопчик ламає дерево)		0,33	0,16	0
8	Чому ти так вважаєш?		0,33	0,16	0
9	Якби ти зустрів(ла) дитину, яка не береже природу, шкодить їй, що ти порадив(ла) би їй?		0,33	0,16	0
10	Чи тобі цікаво, коли дорослі розповідають про природу, про те, як її слід оберігати?		0,33	0,16	0
11	Чому?		0,33	0,16	0
12	Ти оберігаєш природу завжди, іноді чи лише тоді, коли про це просить дорослий?		0,33	0,16	0
Загальна кількість балів					

Критерії оцінювання рівня сформованості природничо-екологічної компетенції:

4,0-3,6 бала — сформована повною мірою;

3,5-2,6 бала — сформована достатньо;

2,5-1,6 бала — сформована посередньо;

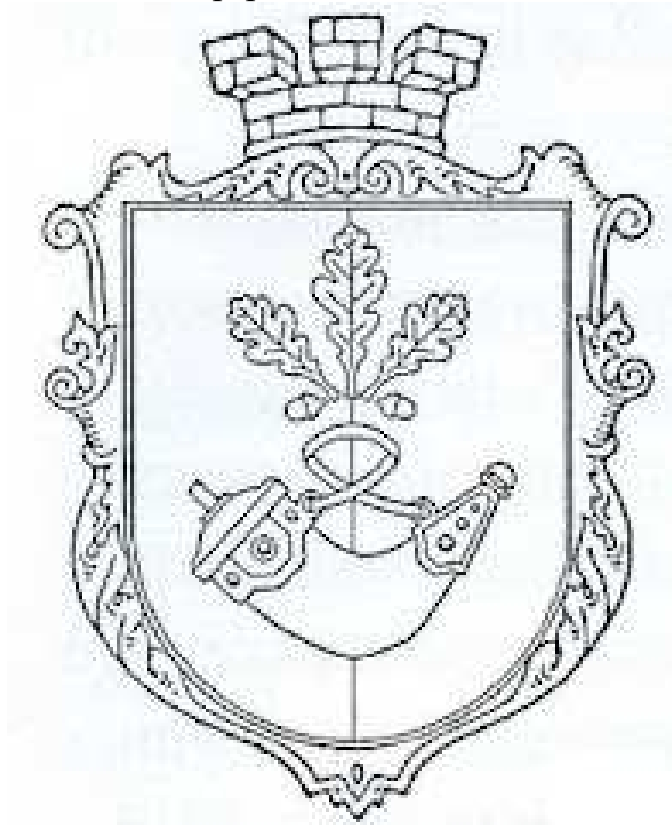
1,5-0,8 бала — сформована мінімально;

0,7-0 балів — не сформована.

Висновки: _____

Розфарбовка геба міста.

Легенди про походження назви міста Кривий Ріг

- ...Давно це було, коли гриміла по Україні слава про Січ Запорозьку... На схилі літ хоробрий козак Ріг побудував для себе оселю якраз на тому місці, де Інгулець та Саксагань зливаються. Став потихеньку господарювати. І хто не їхав мимо, завертав до старого Рога. А оскільки в боях позбувся козак правого ока, прозвали його в народі Кривим. Бувало, повертались чумаки з Криму: "А чи не заїхати нам до Кривого Рога, чи далі поїхати?" Поважали чумаки Рога за гостинність, чуйність, відвертість, а ще за цікаві розповіді. Йшли роки, навколо хати козака почали з'являтися інші оселі. Згодом тут виросло село. Вже і козака Рога не стало, а назва так і лишилася - Кривий Ріг...

- ...За царювання Петра I на уральських заводах працювали майстри по залізу Рогови. Молодший з них - Іван - через щось потрапив у немилість до заводовласника. Забрали його у солдати. На той час була війна з Швецією. Сміливо бився з чужинцями уралець, але в одній із сутичок наздогнала його ворожа куля. Тяжко пораненого солдата підібрали місцеві хуторяни. Іван одужав, зміцнів, тільки перебита нога погано зрослася - так він і залишився кривим. Від своїх рятівників багато наслухався колишній солдат про запорозьких козаків. Захотілося і йому подивитись на вільну козаччину. Вирушив він у дорогу, але ненадовго вистачило сил. А тут ще й осінні дощі почалися. Вирішив Іван зазимувати в одній з балок, де текла річка. Збудував домівку і став жити, полюючи дичину та збираючи різні ягоди. Одного разу натрапив Іван Рогов на залізну руду, що вих одила на поверхню з надрічкових скель, і згадав про уральські заводи, про свою родину і своє ремесло. Невідомо, скільки минуло часу і як це йому вдалося, але закурів біля оселі чорнуватий димок - це залізних справ майстер почав плавити залізну руду... Недалеко проходив чумацький шлях. Осі на чумацьких возах були дерев'яні, і Іван Рогов почав кувати та пропонувати чумакам залізні. Незабаром слава про ці осі рознеслася далеко, і якщо чумаки питали один одного, де той ставив залізні осі на віз, то чулося у відповідь: "Та в Кривого Рога". Згодом біля хатинки майстра почали селитися запорожці. Поселення стало селом. Ну, а назва так і лишилася - Кривий Ріг...

- ...Було це ще за чумацьких часів. Возили чумаки сіль з Криму. їх шлях пролягав повз маленьке мальовниче село, що стояло у балочці при злитті

двох річок. Ніхто і назви його не знав. Село та село. Рідко коли завертали сюди. Та знайшовся один метикуватий господар і поставив при дорозі на в'їзді до села корчму... Яюсь заїхала до нього велика чумацька валка підкріпитись, відпочити, віз відремонтувати. Зайшли до корчми. Господар зустрів їх гостинно. Звичайно, і без горілки не обійшлося. Але оскільки господар склянками ще не розжився, то частував чумаків з великого кривого баранячого рога. Обходив з рогом усіх, а сам на одну ногу припадав. Кривий, значить, був. Так сподобалось у нього чумакам, що кожного разу, проїжджаючи мимо, старший питав: "А що, брати, заглянемо до Кривого?" А хтось з чумаків додавав: "Та й вип'ємо з рога". З того часу й повелося, що хто б не проїжджав повз село, той і казав: "Не завадило б заїхати до Кривого Рога". Так і залишилася за селом назва - Кривий Ріг...

•...Нічого не було на цьому місці. Навкруги, скільки сягало око, простирався дикий степ. Шуміли на злитті двох річок дерева, захищаючи запорожців від татар. Дуже красиве місце було... Яюсь перед заходом сонця навідався сюди козацький роз'їзд. Виїхали козаки на пагорб та й зупинились зачаровані. Сухе ковилля вогнем вигравало, вода в річках так сріблом виблискувала, що аж очі сліпило.... Стоять собі запорожці, очей відвести не можуть, аж поки один не звернув увагу на річки, які пробіли собі шлях по балках: "Ви тільки подивіться, який ріг здоровий вийшов. Та й кривий же який!" - "Кривий не кривий, а мені цей ріг до душі припав, давно вже, - каже другий, - я на це місце оком накинув. Оселятись тут думаю". І, наче не звертаючи уваги на здивовані погляди товаришів, додав: "Не ті вже роки, щоб бусурманів рубати. Не ті роки, щоб місяцями з коня не злазити". Так, бувало, як ідуть запорожці мимо, то й згадують тих, хто в тому Кривому Розі козакує. Так назва й закріпилася за козацьким зимівником...

За матеріалами видання:

Комаров В.О. Історія Криворіжжя Дніпропетровськ: Січ, 1992

Віртуальна екскурсія на шахту з дітьми старшого дошкільного віку

І. ВСТУПНА ЧАСТИНА.

-Діти, сьогодні ми завітали в дуже цікаве і незвичайне місце. Місто в якому працюють дуже відважні і добрі люди, місце в якому відбуваються дива. Це місце дуже визначне. Подивіться на цю будівлю, на що вона схожа?

-Так вона схожа на звичайний будинок, але це будівля в якій творяться дива, в цьому місці працюють люди - шахтарі(силачі), які видобувають руду!

Послухайте вірш про цих видатних людей.

Родина славних шахтарів! —

Забой, копри, вугілля, лава...

І, наче зорі, - ліхтарі.

Це все - твоя шахтарська слава!

І, - як би важко не було,

На долю нам - не нарікати.

Хай буде світло і тепло.

Ми - шахтарі! І так тримати!

Тверда підземна висота,

Що справно кріпить міць держави І чорний порох на вустах...

Це все - твоя шахтарська слава!

1. Діти, так про кого цей вірш?

2. Кого він прословляє?

ІІ. ОСНОВНА ЧАСТИНА

3. Діти, сьогодні до нас завітав дуже цікавий гість, який допоможе пройти цей цікавий шлях, розповість про професію шахтаря, про важку їхню роботу і поділиться своїм власним досвідом. Він допоможе зрозуміти нам, як люди працюють на цьому підприємстві, і яку користь приносять суспільству!

4. Діти, привітайтеся, це Олексій Сергійович, він працює тут шахтарем.

5. Добрий день діти, я дуже радий вас тут бачити, ви молодці, що завітали до нас у гості, тут дуже цікаво. Людей , які тут працюють називають шахтарями, подивіться на цю картинку, напевно на цьому малюнку ви побачили знайомий одяг, напевно є тут діти в яких батько теж працює на шахті, є такі діти?

6. А ви знаєте чим займаються тут люди?

7. Ви бажаєте дізнатися чим саме ми тут займаємось?

8. Я вам зараз розповім, а ви уважно слухайте.

Шахтар - людина, що добуває корисні копалини, опускаючись на велику глибину в шахту. Професію шахтаря вважають однією із найнебезпечніших й найекстремальніших, її вибирають наймужніші та найсміливіші люди. Робота шахтаря полягає у видобутку різної руди у підземних шахтах. Це дуже важка праця, робітникам доводиться спускатися на велику глибину у так званий забій, де і відбувається видобуток, наприклад, вугілля або золота, що згодом подається нагору за допомогою спеціальних транспортних засобів. У шахтах працюють різні фахівці, у тому числі гірники, техніки, механіки, електрослюсарі, медики, сигналісти, дробільшики, мельники, лаборанти, плотники, машиністи ,підривники, які підривають у землі скалу, де знаходиться залізна руда, але не у чистому вигляді, а з доміжками інших порід, щоб відокремити залізну руду її треба погрузити у спеціальні вагонетки, де є машиніст тепловоза, якій доставляє руду у спеціальний подрібнювальний комплекс. У цьому комплексі порода мелиться на більш маленькі шматочки, потім усе потрапляє у бункер. Потім по стволу шахти бункер підіймається на поверхню на висоту приблизно 20 метрів, і пересипається в інший бункер(багатотонний). Потім руда потрапляє на подальшу переробку. Для того щоб відправити залізну руду, ще потрібно пройти довгий шлях обробки.

Діти, шахтарів можна порівняти з великою кількістю(мурашок),які працюють і в день і в ночі. Вони трудяться, щоб зробити наше життя краще. Адже з руди виготовляють залізо, а потім з заліза виготовляють посуд з якого

ми їмо, транспорт на якому ми їздимо та ще багато різних речей потрібних для життя людини. Тому ця професія дуже важлива. Діти, а чи знаєте які предмети ще виготовляють з заліза?

Дітки, так хто такий шахтар?

Як він працює?

Що видобувають шахтарі?

Діти давайте скажемо велике дякую нашому гостеві, який розповів нам про цей складний і цікавий процес, за його цікаву розповідь, та за його відвагу і старанність, і за їх тяжкий труд, який приносить нам дуже велику користь.

Дякую діти, що вислухали мене, до побачення.

III. ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Діти на цьому наша цікава подорож закінчується, ми підемо у дитячий садок, а люди які тут працюють будуть продовжувати свою роботу.

Діти вам сподобалась наша подорож?

Куди ми сьогодні подорожували?

Про що цікаве ви сьогодні дізналися?

Які професії ви запам'ятали?

**Фотоматеріали до заняття про ознайомлення із професіями «шахтаря»,
«металурга», «гірника»**

«Сім чудес Кривого Рогу»

Мета: розвивати комунікативні навички дітей, формувати вміння дітей діяти за певними ігровими правилами та завданнями, розвивати творчі здібності дітей. Систематизувати знання дітей про цікаві місця Кривого Рогу. Розширити знання дітей про світ професій – знайомити з професіями у галузі журналістики. Виховувати повагу до праці людей. Формувати гордість за своє місто.

Словник: назви професій, бейджик, назви місць Кривого Рогу.

Попередня робота: розгляд печатних видань, прогулянки вулицями міста, екскурсії тощо.

Матеріал та обладнання: ігрові зори, промінці-долонці, бейджики, фото Кривого Рогу, букви-розмальовки тощо.

Хід заняття

Вихователь: доброго дня любі діти. А що за таблички у вас на груді?

Діти: це бейджики. Бо сьогодні ми не просто діти, а співробітники газети «Червоний гірник». А бейджики – це візитівка людини де зазначено її ім'я та посаду (професію).

В: що ж тоді з вашого дозволу я буду головним редактором цього випуску і допоможу вам в оформленні газети. Ось і мій бейджик.

А зараз давайте познайомимося з вами, шановні колеги:

Д: - Я – Вероніка і я кореспондент газети,

Я – Даша - помічник редактора,

Я - Дмитро - фотокореспондент газети

Я - Даніїл – кореспондент газети,

Я – Маша _ художник-дизайнер газети.

Я – Дмитро – редактор газети,

Я – Михайло – журналіст.

В: що ж тепер ми можемо з вами розпочати роботу і хочу вам повідомити, що сьогоднішній випуск буде присвячений нашому місту – Кривому Рогу, а саме 7 місцям які треба відвідати туристам та гостям нашого міста. Тож почнемо свою роботу. Беріть свої ігрові зори та визначайте про які 7 місць буде наша газета.

Гра «Ігрові зори»

(планшет з папером в клітинку на якому зображена половина картинки, зверху прозора плівка по якій слід домалювати маркером другу половину картинки)

В: а зараз я попрошу вас розповісти зображення яких місць у вас вийшли і чому, на вашу думку, вони відомі.

(діти розповідають про свої зображення: 1 – музичний фонтан на 44 кварталі, 2 – човникова станція в парку Мершавцева, 3 – Арт-майдан, 4 – квітниковий годинник, 5 – музей горничної техніки. 6 – оглядовий майданчик ПГЗК, 7 затоплений гранітний кар'єр на КРЕСІ)

В: Я з вами згодна, що ці місця можуть бути представлені на туристичній мапі нашого міста, як представники архітектурного та промислового туризму. А зараз нам з вами треба визначитися яку форму буде мати наша газета.

Д: давайте випустимо газету у формі сонечка

В: А чому сонечко? Місто ж промислове?

Д: так воно промислове. Але воно світле, широкі вулиці, багато скверів, парків, воно радісне, веселе.

В: я згодна з вашою пропозицією, прошу до макету. І зараз ми з вами визначмося з кількістю промінчиків.

Гра «Комплімент Кривому Рогу»

(діти називають лагідні слова про місто, кожне слово – промінчик навколо обличчя сонечка)

В: ось і наші фотокореспонденти виконали свою частину роботи, виготовили фото різних місць нашого міста, беріть та розмістіть їх на промінчиках.

Гра «7 Чудес Кривого Рогу»

(діти беруть фото з наліпками та прикріплюють їх до промінчиків)

В: ми з вами виконали вже більшу частину роботи і прийшов час для виробничої гімнастики.

Фізхвилинка

Ми писали, ми трудились.

Наші ручки вже стомились.

А щоб гарно написати.

Треба пальці розім'яти.

Руки кілька раз тряхнемо.

І писати знов почнемо.

В : ми можемо продовжувати нашу роботу. І я пропоную скласти мнемо доріжку для кожного обраного об'єкту.

Завдання «Мнемодоріжка»

(діти обирають картинки які характеризують об'єкт – його цікавинку, значення тощо. Та за допомогою наліпок прикріплюють її поряд з об'єктом)

В: що ж тепер нам треба попрацювати над назвою нашої газети.

Вправа «Розфарбуй букви»

(діти зафарбовують букви з назви газети та прикріплюють їх на макет)

В: шановні колеги! Мені здається, що макет нашої газети готовий. Оцініть будь ласка. Чи задоволені ви своєю роботою? Тоді я підписую макет і віддаємо її в друк. І на знак успішного закінчення роботи пропоную виконати пісню про славне місто Кривий Ріг.

Пісня «Кривий Ріг – моє місто»

В: А зараз колеги давайте віднесемо макет до друкарні.

(діти виходять з групи)

Випуск рекламної газети «Червоний гірник»

Знайомство з промисловими підприємствами міста за посібником «7 чудес Криворіжжя»

Існує два способи видобутку залізної руди – шахта і кар’єр. Кар’єр – це відкритий спосіб видобутку. Для того, щоб збудувати кар’єри у твердій скелі, використовують спеціальні зарядно-змішувальні машини, які бурять свердловини і закладають у них вибухівку – тротил. Вибух утворює в землі величезні діри. Тепер можна починати діставати залізну руду. Після видобутку залізну руду відправляють до гірничозбагачувального комбінату.

Кар’єр ПрАТ «Інгулецький ГЗК»

Кар’єр ПАТ «Південний ГЗК»

Затоплені кар'єри Кривого Рогу, які найбільше використовуються в туристично-рекреаційній діяльності

Октябрський гранітний кар'єр

Карачунівський гранітний кар'єр

кар'єр «Візирка північна»

***кар'єр №1 ПАТ
«АрселорМіттал Кривий Ріг»***

Шахта «Ювілейна»

Шахта «Родина»

ЛЕГЕНДА РІДНОГО КРАЮ ПРО САКСАГАНЬ – РІКУ

Багато води з того часу втекло. На місце, де виріс наш красень Кривий Ріг, був голий степ і протікала річка.

На березі маєток пана Потоцького. А в пана покоївка служила, Ганною звали. Красуня, кажуть неземна. Що вже співала, що вже сміялась... В неї вії — чорні, очі - мов небо. Личко - біле - біле. А зуби, як перламутр. Парубки так і звивалися коло неї.

Так покохала Ганна від усього серця панського конюха, молодого, сміливого Саксу. І вирішили вони побратися. Почув про це пан, ногами затупотів:

- Не віддам таку красуню за конюха. Моєю буде Ганка. Як не вмовляла його Ганка, що кохає Саксу, як не просила дозволу на шлюб, нічого не вийшло. Довго думали, гадали молоді! Що робити, й придумали.

Втечемо від пана. Підемо світ за очі. і будемо разом на віки. Коли ніч шатром землю вкрила, подалися Ганка і Сакса з маєтку. Послав Потоцький гайдуків і наказав будь-що наздогнати Ганку і Саксу. Наздогнали їх. Привели до маєтку. Катували їх довго. А тоді в лантухи поклали, каміння туди накидали і в річку кинули.

ОЙ НЕ ЙДИ В САКСАГАНЬ ВОДИЦІ ПОПИТИ,
БО ЛЕЖАТЬ ТАМ ГАНКА Й САКСА ЗАБИТИ.

Ось таку легенду довелося почути від жителя села Рахманівка Гната Мусієнка.

(Червоний Гірник -19 вересня -1970 р.)

ГАЛИНИНА СКЕЛЯ (про річку - Інгулець)

Над Інгульцем, що зивається біля Південного гірничозбагачувального комбінату, звисає скеля, яку в народі називають Галининою. Впадає в око вона кожному, хто тут побував, а відвідують її часто. Правда, не стільки її, як місце біля неї. Завзяті рибалки стверджують, що тут найкраще клює лінивого карася і охочого до ласощів окуня, і хижачку щуку. А бувалі люди стверджують, що водилися біля скелі ще й соми. Правда останній попався рибалці, щось років десять тому. Але спогади про це живуть й досі.

Галинина скеля... Хто так її назвав? Невідомо. Так само, як мало відомо про саму Галину. Залишився тільки переказ про неї та безіменного її коханого.

Любила Галина одного чорнявого красеня. Радили батьки дивлячись на них: гарна пара буде. Незвичайною силою виділявся красень міг пригнути до землі вікового дуба. Не було такого випадку, щоб повернувся він з полювання з порожніми руками. Здобич завжди була у нього багата. І він ділився нею з тими, кого спіткала невдача. За веселий характер, за щедрість усі любили парубка. А про Галину й говорити нічого.

Невтомною в праці зростала Галина. Та найбільш любили слухати її спів: чистий мов джерело, і дзвінкий ніби срібні дзвіночки.

Тому, коли йшли юнаки і молоді чоловіки на полювання, дівчата і жінки залишалися чекати їх, то просили Галину заспівати. Линула дзвінка пісня - і жінкам легше було чекати, її слухаючи. Чоловіки сміливо йшли все далі в ліс і не боялися: голос дівчини був гарним орієнтиром. А коханому Галинки він ще й снаги додавав. І навіть вітер переставав шуміти верховіттям дерев, прислухаючись до чарівного співу. Замовкали й присоромлені птахи - співаки. Восени на двох закоханих чекало весілля, але весілля не судилося збутись. На рідній країні вороги посунули. Рушив проти них разом зі своїми ровесниками й коханий Галини.

Через 2 дні зустрілись з ворогом. Жорстокою була битва. Орлами налетіли наші воїни на непроханих гостей, грізно виблискували ієчі у променях ранкового сонця, і падали вороги на землю, повернуті силою молодецькою і ненавистю пекучою. Не витримали ті натиску й подалися безладно туди, звідки прийшли.

І коли вже святкували наші воїни перемогу. Помітили, що найхоробрішого серед них нема. Кинулися його шукати і незабаром знайшли. Лежав він під дубом, притиснутий до землі останнім зусиллям ворога, який ударив його мечем у спину...

Не повірила Галина в смерть свого коханого. І ніхто не наважувався переконувати її. Ні в кого з юнаків не вистачило сміливості наблизитись до неї, хоч у багатьох при зустрічі з дівчиною прискорено стукало серце.

Щодня - і в ранці, і в вечері, виходила Галина на скелю, що зависала над річкою, присідала на ній і її голос чистий та сріблястий примушував замовкати вітер і птахів. З усієї річки збиралися сюди підводні жителі, щоб послухати незвичайний спів.

"Не вірю, що ти загинув. Мій чорноокий красень" - співала Галина. - Просто ти пішов дуже далеко в ліс на полювання й заблудився. Не впадай у розпач, зупинись, прислухайся, і ти почувеш мій голос і повернешся до нього. Я співатиму весь час, аж поки ти не прийдеш... -

Скільки вже літ сплигло відтоді, точно ніхто не скаже. Тільки й досі скелю, на якій співала Галина називають її іменем. Кажуть, бувалі люди, що інколи й нині в надвечір, і коли присісти під скелю біля самої води, можна почути звук, що нагадує спів. І як раніше збираються жителі підводного царства, щоб послухати його.

(Червоний Гірник - 1 лютого - 1970р.)

Презентація «Водні ресурси Кривого Рогу»

ВОДНІ РЕСУРСИ КРИВОГО РОГУ

Річка ІНГУЛЕЦЬ

Довжина річки Інгулець 549 км. Початок річки знаходиться в заболотистій балці біля с. Топош Змієвського розу Кропивницької області на висоті близько 175 метрів. Тече по Придніпровській височині по території Кропивницької та Дніпропетровської областей України. У нижній течії протікає по Прикарпатській низині в межах Миколаївської та Херсонської областей України.

Після с. Триванія (Білозерський район Херсонської області) Інгулець утворює великі заплавиши до 1 км і вище в Дніпро долина річки розширюється до 45 км від гирла річки, біля с. Садове. Висота гирла над рівнем моря - 0,1 м. Довжина річки становить 175 м, площа річки - 0,25 км². Ширинка річки річки на пасажі мосту, на порогаті 0,2 - 0,5 м / сек.

Площа басейну річки 13 700 км².

Заплава річки 60-120 м. У нижній течії долина гірривана, ширинка до 5 км, заплава ширинка до 1,5 км. Зустрічаються заболотні ділянки, особливо в районі с. Дюряківка (Криворізький р-н) річки Інгулець має широкі русла, але відомі за течією, біля с. Мар'янівка (Криворізький р-н) русло звужується. У селі м. Кривий Ріг р. Інгулець - дуже вузька у вигляді каналу.

Річка Саксагань

ЧЕРЕЗ ДНІПРОПЕТРОВЩИНУ ПРОТІКАЄ РІЧКА ДОВЖИНОЮ 144 КМ ІЗ КАСКАДНИМИ ПІДСИСТЕМАМИ САКСАГАНЬ, ЩО В ПЕРЕКЛАДІ З ТЮРКСЬКОЮ ОНИМАС «СОРОКА» ВІТКІ ПІЗНАХОДИТЬСЯ НЕДАЛЕКО ВІД НАСЕЛЕННОГО ПІВНІЧНО-МАКОШЕКАСІДРІВКА ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ВИСОТІ 140 МЕТРІВ НАД РІВНЕМ МОЯ. ВОНА ТЕЧЕ В МЕЖАХ ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКОГО, ПРИПІАТАВСЬКОГО, СОСІБІВСЬКОГО ТА КРИВОРІЗЬКОГО РАЙОНІВ І МАЄ 28 ПРИТОК ЗАГАЛЬНОЮ ДОВЖИНОЮ 88 КМ.

НА РІЧЦІ Є УНІКАЛЬНИЙ КАСКАД САКСАГАНСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА. НА БЕРЕГАХ ЗІСГО РОЗТАШОВАНІ ЖИТЛОМАСИВНІ КРИВОРІЗЬКОГО - ОЛЕКСАНДРА ПОЛЯ ТА МУДРОВАТА. У НИЖНІЙ ЧАСТИНІ ВОДОМІВНІ ВИВІЯНІ ВИХОДИ ГРАНИТНІХ ОСОБІВ І ЧЕРВОНОГО ЗАЛІЗНИКУ, ЩО МАЄ ВЕЛИКЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВРЕННІ І ТЕХНОЛОГІЙ ВОДА З НЕЙ ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ДЛЯ ЗРОСНІННІ ПОЛІВ. ДОЛИНА РІЧКИ САКСАГАНЬ В МЕЖАХ МІСТА КРИВИЙ РІГ ПЕРШАКО ГРАПЕЛІСВИДА. ЗАПЛАВА ВІДКРИТА ЛУТОВА СУХА.

ВІДНІСНІ АТІМ

Кривий Ріг, Індулець, Топош в ет ідумент в нуда міннітисні еі влітисніе мтиснітисніе мтиснітисніе .І
 ідумент од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе
 мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе
 мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе
 мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе од зводні мтиснітисніе

Карачунівське водосховище

КАРАЧУНІВСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ САМЕ НАБІЛЬШЕ ЗА РОЗМІРАМИ ПЕРША ЧЕРГА БАЛУНІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ВСТУПИЛА ДО ЛАДУ В 1932-1938 РР. РОЗШИРЕННЯ ЗА СТОЛІТТЯХ МІЖ У 1964-1968 РР. ПЛОЩА ВОДОСХОВИЩА 25,9 КМ², ПОВНИЙ ОБ'ЄМ 308,9 МЛН М³. У ТОМУ ЧАСІ КРИВИЙ РОГ МІВ 288,5 МЛН М³. ДОВЖИНА ВОДОСХОВИЩА 35 КМ, ПРОТЯЖЕНІТЬ ПЕРШОЮ ЛІНІЮ 43 КМ, СЕРЕДНЯ ГЛИБИНА 6,83 М, МАКСИМАЛЬНА ГЛИБИНА - 19,1 М, СЕРЕДНЯ ШИРИНА 128 КМ, МАКСИМАЛЬНА ШИРИНА - 3 КМ. РОЗТАВА 1960 - У 80Х РР XX СТ. ВОДАМИ ВОДОСХОВИЩА ПРОЧИЩАЄТЬСЯ МЕЖИ НА ГРОШІ С ТИС. ТА ЧАСТИНА ВОДОСХОВИЩА ЗАТОПИЛИ - ВІДНІ ЧАСТИНІ РІВНИХ ДОЛИН БОКОВОЮ ТА БОКОВИНАМИ ПРИТОК ІНГУЛЕЦЬ.

Водні ресурси поверхневих водних геосистем

НА РІКАХ, У БАЛКАХ ТА ПОДАХ КРИВІВАСУ СТВОРЕНО 4 ВОДОСХОВИЩІ І ПІСНІ РІВНІ СТАВЛИ ВІЛЬША ЧАСТИНА З ЯКИХ ЗНАХОДИТЬСЯ В МЕЖАХ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТІЛЬКИ НА ТЕРИТОРІІ КРИВОРІЗЬКОГО РАЙОНУ ВДОВЖО 30 СТАВЛИ ЗАГАЛЬНОЮ ПЛОЩЕЮ 728 ГА. У МЕЖАХ ІНХІВСЬКОГО РАЙОНУ - 47 СТАВЛИ ЗАГАЛЬНОЮ ПЛОЩЕЮ ВОДНОГО ДІВЕРСАЛА 701 ГА.

НА РІЧЦІ ІНГУЛЕЦЬ (У МЕЖАХ КРИВІВАСУ) СТВОРЕНО 2 ВОДОСХОВИЩА - ІСХІВСЬКЕ ТА КАРИЧУНІВСЬКЕ.

НА РІЧЦІ САКСАГАНЬ ЗБУДОВАНО 3 ВОДОСХОВИЩА (СІВРИ ІНІЗ ПО ТЕЧІІ - МАКОШІВСЬКЕ, КРЕСІВСЬКЕ І САКСАГАНСЬКЕ (КОЛИШНЯ НАЗВА - ДІВЯНСЬКЕ)).

Ісхрівське водосховище

ІСХРІВСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ РОЗТАШОВАНЕ ВІЩЕ КАРИЧУНІВСЬКОГО. ЙОГО ОСНОВНА ЧАСТИНА РОЗТАШОВАНА В МЕЖАХ КРИВОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ. СПОРУДЖЕНО У 1938 РОЦІ ПЛОЩА ВОДОСХОВИЩА 11,2 КМ², ПОВНИЙ ОБ'ЄМ 40,7 МЛН М³. КРИВИЙ РІГ 21,0 МЛН М³. ДОВЖИНА 35 КМ, ШИРИНА ДО 1,7 КМ. ПЕРСИНА ГЛИБИНА 3,67 М, МАКСИМАЛЬНА 14,4 М.

Дзержинське водосховище

САМИМ НИЖНІМ ВОДОСХОВИЩЕМ Є ДІВЯНСЬКЕ, ЗНАХОДИТЬСЯ МІЖ РР - ІМ. АРТЕМА ТА МЕТАЛУРГІЙНИМ РАЙОНАМ М. КРИВОГО РОГУ В МЕЖАХ РІКІ - ТАК ВІЗНАЧУ ГІЛЬСЬКОМУ ВУЗЛУ. СПОРУДЖЕНО У 1942 Р. ПЛОЩА ВОДОМІЩА 1,5 КМ², ПОВНИЙ ОБ'ЄМ 2,6 МЛН М³.

Маморітське водосховище

СТВОРЕНО У 1958 Р. МАЄ ПЛОЩУ 13,3 КМ², ДОВЖИНА 57 КМ, НЕВІДНАНУ ШИРИНУ - ДО 0,35 КМ. ПЕРСИНА ГЛИБИНА СТАНОВИТЬ 4,05 М, МАКСИМАЛЬНА - 32,5 М. ПОВНИЙ ОБ'ЄМ ВОДОМІЩА 57,9 МЛН М³.

Кресівське водосховище

КРЕСІВСЬКЕ ВОДОСХОВИЩЕ - ВОДОСХОВИЩЕ НА РІЧЦІ САКСАГАНЬ В МЕЖАХ КРИВОГО РОГУ ПЕРША ЧЕРГА БУДІВНИЦТВА ГРЕБЛІ КРЕСІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ВІД ЗАКІНЧЕНА В 1938 РОЦІ У ЗВ'ЯЗКУ З БУДІВНИЦТВОМ КРИВОРІЗЬКОЇ РАЙОННОЇ ЕЛЕКТРОСТАЦІЇ (ПЕРШОБУДОВАНО В ТОМУ Ж 1929 РОЦІ). У ПОВНИЙ ПЕРІОД У 1941 РОЦІ БУВА ЗАВЕРШЕНА ДРУГА ЧЕРГА БУДІВНИЦТВА ГРЕБЛІ ПІСЛЯ ЧОГО ПЛОЩА ВОДОСХОВИЩА ВІЗВИЩАЄТЬСЯ. ЗАТОПИЛИ ВІЛЬНУ ЧАСТИНУ ДОЛИНИ І ПІСНІ БАЛОК, КІЛЬКА НАСЕЛЕНІХ ПУНКТІВ, КЛАДОВИЩІ І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПЛОЩІ.

ПІД ЧАС ДРУГОЇ СІВНОЇ ВІЙНИ ПРИ НАСТУПІ РАДІНСЬКИХ ВІЙСЬК НАМЕВЬКЕ КОМАНДУВАННЯ ПІДНАВЛЯЛО ПІДВРАТИ ГРЕБЛЮ І ЗАТОПИТИ ВОДАМИ КРЕСІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ДОЛИНУ РІЧКИ ВІЩЕ ЗА ГРЕБЛЮ. АЛЕ В ЛЮТОМУ 1944 РОКУ СПЕЦІАЛІНІ ПІДТОКОВИНА АРСАДІЯ ШЕРУВОВА, ЗАХОПІВ І РОЗМІНЮВАВ ГРЕБЛЮ І ДАВІ УТІРЮВАЛИ ІІ ВУДІВНІ В ОТОЧЕННІ. ВРІТЮВАЛИ ГРЕБЛЮ ВІЩЕ ВІЩЕ, А МІСТО - ВІД ЗАТОПИЛІ.

**«Ой на річці, річці Саксагані»
(заняття для старшої групи)**

Мета : закріпити і вирішити знання дітей прибережної рослинності, мешканців річок (риб, птахів, комах) рідного краю; вміти називати, впізнавати їх за назвою, характерними рисами, функціями: росте, тече плаває, літає, стрибає. Продовжувати знайомити дітей із будовою рослини, створенням умов їх нормального розвитку та зростання. Вправляти дітей у роботі з папером і ножицями: згинання та розгинання листа по діагоналі, поділу квадрата по діагоналі на чотири частини тощо. Розвивати в дітей віком уміння послідовно виконувати практичні дії; логічне мислення, сприйняття, сенсоріку, творчість, просторове уявлення, пам'ять, увага, мова. Виховувати любов і дбайливе ставлення до природи рідного краю, до братів менших.

Матеріал : Макет фрагмента річки Саксагань та прибережної зони, предметні картинки рослинного світу, об'єктів живої природи, папір кольоровий, білий, ножиці, годинник, що забороняють знаки за природою.

Хід заняття

- Діти, давайте згадаємо нашу з вами екскурсію до річок. Як вони називаються? (*Саксагань та Інгулець*)
- Де знаходиться з'єднання двох рік? (*У міському парку імені Ф. Мершавцева*)
- А що росте на берегах річок? (*Трава, кущі, дерева, квіти*)
- Які дерева, кущі, квіти ви бачили на березі чи біля берега рік? (*Сосна, тополя, калина, клен, береза, верба, бузок тощо*)
- А хочете побувати там ще?
- Давайте зараз вирушимо до місця, де протікає річка Саксагань. Закрили всі очі і разом повторюємо :
Раз, два, три, вітерець пустотливий
До річки Саксагань нас перенеси
(*Виставляється макет без рослинності – одна водяна гладь*).
- Діти, подивіться, вся рослинність пропала, не чути голосів птахів не дзижчить жук, не чути шелесту трави і шепоту листя на деревах. Як ви вважаєте, що тут сталося?
(*Варіанти відповідей дітей. Чується голос (звукозапис)*).
- Не вигадуйте нічого, все одно правильно не назвете причину зникнення всього живого та красивого. Це я – Чорногор – все зачарував, бо ви ламали гілки і рвали квіти та листя, у жаб кидали каміння, а жуків давили ногами. Залишилася тільки річка, та й ту зачарую, щоби не кидали у воду всю

нечисть. Вам, людям, не потрібна краса, тому все заберу з собою в Чорну гору - там буду милуватися всім.

- Діти, що ж виходить - ми залишимося на голій землі і загинемо без усього красивого та живого. Що ж нам зробити, Чорногоре?

- Якщо ви в належний термін зробите все і навіть більше, що я вам зараз загадаю, то поверну вам усе, а якщо ні... *(Сміється)*.

- Що нам робити, говори швидше, не забирай у нас дорогоцінний час.

- Ви повинні до загадок, які я надіслав вам, підібрати саме ті картинки, які відповідали б відповідям цих загадок. Але не радійте, що це легке завдання: ви повинні ще зробити їх з паперу і розставити на макеті. Чим більше буде рослинного та тваринного світу, тим краще для вас. Даю вам 30 хвилин і жодної хвилини більше. Бажаю вам не вкlastися в цей час.

(Чується сміх, що віддаляється, Чорногора. Вихователь показує годинник, який залишив Чорногор дітям).

- Ось, діти, конверт з загадками та картинками. Давайте я буду загадуватиму, а швидко і правильно знаходити відповіді в цих картинках і називати їх. Будьте уважні

Навесні веселить, влітку холодить,
Восени годує, взимку гріє. *(Дерево)*

У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду. *(Калина)*

Заблудилась в верболозі,
Пні і ночі ронить сльози. *(Плакуча верба)*

Взимку і влітку одним кольором.
(Ялинка, сосна)

Кга-кга-кга, ках-ках-ках - Ми всі босі на снігах.
(Гуска, качка)

Має роги, але не бик,
Шість ніг без копит. *(Жук)*

Які ноги, такий ніс,

По болоту ходить скрізь.
Хату на хаті має,
Жабам рахунок знає. *(Лелека)*

Ніс довгий, голос тонкий.
Хто його вб'є, свою кров проллє. *(Комар)*

Голова є, а шиї немає;
Очі є, а брів немає;
Рот є, а далеко ходить. *(Риба)*

У зеленому жакеті
Репетує в очереті.
Хоч і плавати мастак,
А не риба і не рак. *(Жаба)*

Хто на собі будиночок носить? *(Равлик)*

Цвіте синьо, лист зелений,
Квітник закрашає,
Хоч мороз усе побив –
Його не займає. *(Барвінок)*

На стрункій високій ніжці
Біля річки на лужку
У хустинці-білосніжці –
Стрів я квіточку таку. *(Ромашка)*

- Молодці, діти, загадки та відгадки швидко ви знайшли, а тепер приступаємо до найскладнішого завдання: виробів із паперу. Пам'ятайте, чим більше ми зробимо виробів і розставимо на макеті, тим швидше пропаде Чорногор і повернеться наша річка зі своєю прибережною красою. Слідкуйте за стрілками годинника.

(Роздається зловісний сміх Чорногора. Діти розсаджуються по місцях і починають роботу. Діти з високим рівнем розвитку майструють корона, жабу, чаплю, водоплавну птах; діти з достатнім рівнем розвитку виготовляють рибу, метелика, ялинку, дерева, човен; з недостатнім рівнем розвитку — равликом, змієюю, травою (за допомогою ножиць) Після виконаної роботи діти розселяють живі об'єкти та рослини відповідно до

свого місця перебування, якщо є ще час — приступають до виготовлення другого виробу або допомагають товаришам).

- Діти, час добігає кінця; швидше ставте на місця свої вироби, а то не встигнемо.

(Вихованець звертає увагу дітей на годинник. Звучить звукозапис як би здалеку).

- Встигли-таки, негідні дівчата та хлопчачки, не дали мені помилуватися земною красою. Знову доведеться весь час у темряві та порожнечі сидіти. Але я ще повернусь! Повернусь! Повернусь!

- Ура, хлопці! Ми повернули нашій річці Саксагані колишню красу, навіть краще стала. А щоб більше не повернувся Чорногор, давайте згадаємо правила поведінки на природі *(називаючи правило, дитина знаходить і показує знаку).*

- Не ламати гілки на деревах.
- Не давити жучків, павучків, жаб.
- Не розоряти пташині гнізда.
- Не ламати мурашині будиночки.
- Не засмічувати річки, озера тощо.

Матеріал підготувала методист ДНЗ №32 Г.А. Артеменко

І СТАЛИ ТЕРНИ ВЕСЕЛИМИ

Темна ніч огорнула степ. Приховала від людського ока густі хаті терну. А з ними і невеликий хутір. Все завмерло. Лише невгамовні цвіркуни виводили свої пісні, та в одному з будиночків горіло світло.

Тут на хуторі Терники зупинився із своїм штабом славний гетьман український Богдан Хмельницький. Привів він військо козацьке, щоб схрестити свої з шаблі з ляхами ненависними, (щоб схрестити) щоб не топтали більше шляхтичі землю українську. То ж і вів гетьман військову раду зі своїми побратимами по зброї. Бо принесли розвідники звістку - біля річки Жовті Води вишикував Степан Потоцький свої війська до битви готується.

Далеко за північ тривала рада, а потім почувся приглушений цокіт копит. Поспішали до своїх куренів старшини козацькі, військо до бою ладнати. А вранці, як тільки сонце землю обпалило, загомоніли голоси літавр. Заворушився, ожив степ і вже широкою нестримною лавою понесли вірні коні запоріжців на табір ворогів.

- Слава! Слава! Слава! — понеслось тисячоголосе. Відчайдушно оборонялися шляхтичі, та тільки де було вистояти їм проти великої любові до землі рідної. Не раз одному козакові доводилось вступати в бій з трьома - чотирма, але виходив він переможцем.

До вечора тривала жарка битва. Та ось здригнулися ряди ворожі. Показали ляхи спини військовим Богдана Хмельницького. А Богдан Хмельницький наказав відзначити блискучу перемогу великим банкетом. Запалали вогнища навколо хутора Терники, задзвеніли дзвінкоголосі бандури, полинули голосні пісні. Гуляло, веселилось військо. Вийшов Б. Хмельницький на подвір'я, поглянув як гамірно навкруги, та й каже: “Ну й веселі Терники сьогодні! Добре й гуляти уміють!” І вже понеслось над

вогнищами: “Веселі Терники! Веселі Терники! Батько Хмельницький так сказав!” З тих пір, кажуть, закріпилась за хутором назва “Веселі Терники”. Згодом на його місці село велике виросло. Тільки назва трохи змінилась. Замість Терників - Терни, але Веселими так і залишилось.

(Червоний Гірник — 30 вересня -1970р.)

КАРАЧУНИ - ЧОРНА СМЕРТЬ

Сонце постало до обрію. Повільно просувалася вперед козацька ватага. Попереду відкрився спуск, що вів у долину, порослий густим лісом. На одному з возів, одягнутий у білу свиту, сидів дід. Чорною смужкою відтіняли його пасма білого - білого волосся. Ця шапка була єдиною теплою плямою на усьому дідові. Та це вуса.

У козацькому товаристві дід Оникій був найстарішим. Більш як півстоліття минуло відтоді, як він юнаком, таким ось, як його онук Панас, уперше рушив у далекі мандри. Так - так, як швидко летить час...

- Ось тут і заночуємо, - сказав ні до кого не звертаючись дід Оникій, але всі знали, до це вже остання думка старого чумака. І заперечувати тут марно: він був ватажок і його слово закон. Тільки Панас на правах родича тихо перепитав: “ А туту безпечно? Серед степу краще, адже це місце, як я чував, нещасливе для нашого брата подорожнього.

- Не бійся, то колись тут небезпека гуляла. Це ще як я був твого віку. Відтоді і прозвали це місце “Чорною смерттю”. Татарва дала таку назву. А по їхньому це звучить так - “Карачун”.

Люди вже опустилися в долину і за командою діда Оникія зупинилися на великій галявині. Чумаки почали готуватися до ночівлі. Вже темніти почало. Розсілися втомлені чоловіки навколо вогнища, яке веселими язиками лизало великий казан, де булькотіла баланда, щекочучи ніздрі духом, від якого у зголоднілих мандрівників аж слина текла, мабуть тільки вартові були

байдужими, бо до них ці запахи не доходили. Через півгодини казан зняли і взяли за вечерю.

“Послухайте, діду, чому це татари дали назву цій долині “Чорна смерть” - звернувся до Оникія його онук. - Причому тут вона?”

- Ого, ще й як при чому, - у голосі діда бриніло неабияке збудження, назвали, щоб запам'ятали це місце і обходили його десятою дорогою.

- Розкажіть, розкажіть діду, дружно загупали навколо. Запанувала тиша. Тільки злегка потріскувала віття, та проглушено сміявся вогонь у багатті.

- Воно то можна. Та вже не все я пам'ятаю, як слід. Давно ж це було. Знову почувалось легке гуготіння вогню. Дід збирався з думками. А тоді сказав: “Що ж, розкажу, як у пам'яті збереглося”. Часто ходили цією дорогою чумаки. А часи ж тоді були неспокійні, татари нерідко робили набіги з Криму: грабували, старих та помічних убивали, кіньми топтали, а міцних, здорових у полон забирали. Дізналися татари про цю долину, про цей ліс густий, та про дорогу чумацьку через нього, і зробили засідку. Потомилися хлопці з дороги далекої, та не очікували вони на підступність. Повечеряли добряче саламахою, як оце ми, та й лягли спати, пустивши волів на ніч попастись. ї не бачили вони більше сходу сонце, не довелося, їм запрягати волів у ярма. Татари самі це зробили, а чумаки залишились спати навічно. Кілька разів так було. А потім перестали ходити цим шляхом чумаки, обминали цей ліс. Після своїх набігів татари назад поверталися колишнім чумацьким шляхом. І тут на спочинок зупинялися. Зручне це місце вночі прохолодою віє, річка недалеко.

Скільки вже так тривало, не знаю точно. Але, довго. Не раз чував цей ліс стогони нещасних полонених і полонянок. Бачив він дику радість бузувірив татарських з багатою здобиччю.

Минав час. І незабаром уже в цьому лісі не було жодного клаптика землі, не политого слізьми, чи кров'ю словенською, і ці сльози, цю кров вбирали разом із земними соками віковічні дерева. І наповнилися вони таким болем, що не витримали застогнали, загули так, що на сотні верст луна

пішла. Аж з до запорізьких хлопців долинула вона. Та й чумаки знову згадали про свою дорогу давню і соромно їм стало за свою нерішучість, за то, що поступилися перед знавіснілим ворогом.

- Гей, хлопці - запоріжці, допоможіть татарву бити! - Загукали вони до козаків.

- Чуємо, брате, йдемо на допомогу!

(Червоний Гірник – 13 лютого - 1970р.)

СІЧОВИЙ ДІД РІГ

Давно це було. В ті часи коли гриміла на Україні слава про Січ Запорізьку. Били козаки турків, захищали північні рубежі країни від ворогів. А приходила старість - оселялися в широких степах південних.

Ось так на схилі літ хоробрий козак на прізвище Ріг місце для своєї оселі облюбував красиве, затишне. Як раз там, де Інгулець впадає в Саксагань. Став помаленьку господарювати.

І хто не проїздить мимо, неодмінно заверне до старого Рога. А оскільки в бою з бусурманами позбувся козак правого ока, то прозвали його в народі Кривим.

Бувало повертаються чумаки з Криму, куди по сіль їздили, дивись хтось і запитає :

А чи не завернути нам до Кривого Рога? (Чумацький шлях неподалік проходив), чи може далі поїдемо?

Зупинимось, зупинимось! - чулися голоса. І чи не проминути старого козака?

Поважали чумаки старого козака Рога. За гостинність, тютюн міцний, яким він гостей частував. А ще за розповіді цікаві. Про походи козацькі, про битви запеклі, про славне життя Січі Запорізької, про те, як у турецькій неволі був, як потім утік звідти. А оповідач він був чудовий. Бувало до пізнього вечора сидять чумаки та інші подорожні і все слухають...

Йшли роки. Навколо хутора козака Рога почали виростати оселі. Згодом тут було ціле село. Вже й старого козака Рога не стало, а назва залишилась — Кривий Ріг.

(Червоний Гірник - 8 вересня -1970р.)

ЧОМУ СТУГОНИТЬ ПІДЗЕМІЛЛЯ

Дуже давно це було. Тоді в долині Саксагань було невелике плем'я дружнє, сильне. За головного в них був мудрий чоловік. Мав він доньку Рудану. Так прозвали дівчину за довге хвилясте волосся мідноруднувате. Дуже гарною була Рудана. Одна з дівчат племені не могла красою зрівнятися з нею.

Йшов час. І ось одного разу звідки прибилося до Саксагані нове велике плем'я. Дуже лихі люди в ньому. Відчуваючи свою перевагу над плем'ям Рудани, вони весь час затівали з ним бійки, відбирали у мисливців здобич, безсоромно шастали по хатах.

Нестерпно стало життя. І тоді батько Рудани скликав білоголових стариків. Довго сиділи вони навколо вогнища, а потім вирішили шукати нове місце для життя, подалі від злих і нещадних сусідів.

Почали збиратися в дорогу. Вирушити рішили вночі, щоб не помітили вороги. А перед дорогою зібралися всі на березі Саксагані і почали молитися Богу, щоб дав їм щасливе життя на новому місці.

Та тільки не судилося їм скінчити молитви. Чи щось прочули чужинці, чи можливо мали намір цієї ночі розправитися з племенем, але з диким завиванням налетіли вони на людей, що мирно простягали до неба руки. І полилася в Саксагань рікою кров беззахисних людей, бо йдучи на молитву ніхто не мав права браги з собою зброю.

Мало кому з племені вдалося врятуватися тієї жахливої ночі. А Рудана та її батько потрапили у полон. Вождь чужинців наказав взяти їх живими, бо прочув, що мало плем'я великий скарб, місце знаходження якого знали ці

двоє. Але скільки не катували старого вождя, так нічого від нього не добилися. Тоді взялися за Рудану. Та горда красуня мовчала. Лише гаряча кров збігала струмочками з глибоких ран. Жадібно всмоктувалась сухою землею.

Так нічого і не дізналися ворогів про скарб... Старого вождя вони спалили на вогнищі, а Рудану живцем закопали в землю. Бережно прийняла земля в свої обійми красуню, прохолодила пекучі рани і заснула дівчина вічним сном.

Минули віки. Всмоктала земля застиглу кров Рудони, перетворившись у залізну руду, стала безцінним багатством недр криворізьких. Ось тільки серце Рудани до цих пір ніхто відсукати не зміг. Кажуть, тому, хто його знайде відразу відкриваються всі земні скарби гірницького краю. Припадіть тихої днини до землі вухом, і ви почуєте в її глибинах стукіт, то б'ється серце гордої дівчини.

(Червоний Гірник – 6 лютого - 1970р.)

Легенди - казки козацького роду

Мета. Продовжувати залучати дітей до перлин народної творчості. Виховувати любов до рідного слова — його краси, простоти і чарівної милозвучності. Знайомити дітей з легендами, спираючись на місцевий народознавчий матеріал. Виховувати любов до рідного краю, красу людських стосунків моральні якості.

Хід заняття

(Заходить господиня з дівчатами — прийшли з ярмарку. Звучить музика. Входять хлопці-козаки.)

Кошовий. Добрий день вам, господиня!

Господиня. Добрий день, люди добрі! Хто ви такі? Мабуть, здалека прийшли?

Кошовий. Ми — козаки. Були в поході, з ворогами билися, а зараз ідемо додому в Запорозьку Січ.

Господиня. Бачу, що зморилися, сідайте, будь ласка. А чи далеко вам йти?

Кошовий. Та ні, вже трішки залишилося.

Господиня. А де знаходиться Запорозька Січ?

Козаки. На острові Хортиця.

Господиня. А річка там є? А яка протікає там ріка?

Козаки. Ріка Дніпро.

Господиня. А ви знаєте, чого ж Січ називають Запорозькою?

Козаки. Бо вона знаходиться за порогами ріки Дніпро.

Кошовий. Господине! Доки ми будемо тут відпочивати, розкажіть, як ви тут живете?

Господиня. Живемо ми непогано. Ось на ярмарок ходили, подарунків накупили. Та краще про себе розкажіть, бо про вас нам легенди народ розповідає.

Діти. Матусю, а що таке легенди?

Господиня. Вони схожі на казки, але події, що в них описані, відбувалися з нашими пращурами. Це прадіди і прабабусі. Вони жили дуже давно. Тоді й писати ніхто не вмів, тому і розповідали їх одне одному. Так вони дійшли і до нас. Люди розповідали в них про різних героїв, які були насправді, але наділяли їх казковою силою, тому й схожі легенди на казки.

Легенда про Змієву скелю (о. Хортиця)

Колись в давнину такий звичай був: не лише парубочу сміливість перевіряти, а й дівочу. Кожна дівчина не могла вийти заміж, доки свої спритності та мужності не доведе людям.

Згадав старий козак про той звичай, та й вирішив присоромити декого з парубків. Нехай знають, з ким мають справу.

Звечора зібралася Оксана з двору. А путь була важка, і не рівною землею, а бурхливою водою. Сіла дівчина в невеличкий хиткий човник і попливла до скелі. Прийшла ніч, і згадала вона, що колись на цьому острові жив цар Змій. І була в нього вродлива донька. Мав Змій три голови і всіма очима пильнував за дівчиною. Ні вдень, ні вночі не закривав очей. Якщо одна голова відпочивала, то пильно несли варту інші. Боявся, щоб не закохалася його донька в якого-небудь лицаря. Та чого дуже боїшся, те й трапляється. Попливав тут на своєму човні богатир і не лякали його ні буря, ні гадючі очі. Та бачила його змієва донька і вже не могла спокійно спати. Закохалася в нього. Але боялася й думати про парубка-красеня, про те, що станеться, як дізнається грізний батько. Однак любов перемогла і страх, і силу. Підсипала дочка зілля, щоб усі голови Змія позасинали, а сама втекла до козака. Попливли вони з коханим униз по Дніпру, аж до Чорного моря. Прокинувся Змій, гриз і каміння, і коріння від злості. Відтоді зробився таким лютим, що ніхто не міг врятуватися від нього. Кожного дня вилітав він за новою жертвою, за новою здобиччю.

І нашій Оксані привиділись вночі ті змієві очі. Стрибнула вона у Дніпро, хотіла втекти від лютого змія. Та хіба вплинеш серед порогів, та ще й уночі? Прийняла її в свої обійми дніпровська хвиля та й понесла...

Відтоді нібито й перестали посилати дівчат вночі на острів, перевіряти сміливість.

Господиня. Ось така легенда про Змієву скелю. Але не будемо говорити про сумне. А я чула, що козаки дуже веселі люди. Вони любили різні забави та ігри.

Кошовий. Так, це так. Ось давайте пограємо з вами в гру «Хто сильніший».

Господиня. Ой, як ви гарно вмієте грати. А пісню мені заспіваєте? (Пісня про козаків).

Кошовий. А хочете, ми вам розповімо про наші походи, про козацьку долю?

1-й козак.

Ой ти, Місяць, Місяць-брате,
Козацькеє сонце,
Чи ти маєш, що сказати,
Дивишся в віконце.

2-й козак.

Може знову, Місяченьку,
Нам у похід збиратись?
Може знову, Місяченьку,
За шабельку братись?

3-й козак.

Так світи нам добру вдачу Степом-долиною,
Щоб козак наш добре бачив,
Де гулять війною.

Господиня. Так, війна невесела справа, але мусили козаки стерегти свою землю. Та ось, коли козаки йшли на війну, то брали з собою швидкого коня, гостру шаблю. Набирали в маленьку торбинку рідної землі і вішали її на шию, щоб пам'ятати рідний край. Мати чи наречена давала козаку вишитий рушник. Він служив йому оберегом від усякого лиха.

Ось які у нас рушники, вишиті жіночими руками. А на одному з них — калина.

Калина — це символ життя, любові, благополуччя, достатку.

Калина, вишита на рушникові, оберігала козака від нечистої сили.
Давала йому наснаги боротися з ворогами.

Калина — це й лікарська рослина. Дівчата, розкажіть козакам, як можна лікуватися калиною.

1-а дівчина. Калиновий чай — від простуди.

2-а дівчина. Варення, ягоди з медом — від кашлю.

3-я дівчина. Вінок на голові — від болю.

Господиня. А для чого садили калину біля хати? Ось моя донечка знає, для чого це робили. Кошовий. Та й козак мій теж знає. 4-й козак.

Посадіть калину коло хати, Щоб на цілий білий світ Усміхнулась щиро
доля, Материнський пишний цвіт.

5-й козак.

Посадіть калину на городі,
Щоб розквітнула земля,
У роси — пречиста врода,
З неба — почерк журавля.

6-й козак.

Посадіть калину коло хати,
Щоби злагода цвіла.
Буде щедрою родина,
Буде честь їй і хвала.

7-й козак.

Посадіть калину коло хати,
Стою та думаю, процвітати маю.
Процвіту біленько — всі люди узнають.
Простигну червоно — зверху обламають.

Ворона. Вірші ви знаєте непогано, та я від вас не полечу. Тепер мені ще
більше захотілося з собою цю калину забрати.

Господиня. Давай домовимося, якщо ти відгадаєш загадку, ми віддамо калину, якщо ні, то лети, будь ласка, не заважай.

Весною зелений вінок одягає

Білим цвітом сорочка її зацвітає,

А потім той цвіт на червоне намисто міняє?

Як вона зветься, хто відгадає?

Ворона. Яблуня.

Господиня. Не відгадала. Лети звідси, а калина залишається з нами.

(Ворона «вилітає»).

Господиня. А ще оберегом хати селян був лелека. Його називають журавель або бусол.

Люди вірили, що він приносить маленьких дітей, та слідкує, щоб у домі була любов та злагода. Тому берегли і поважали цих птахів.

Ось послушайте про те, як лелеки дітей рятували.

Давно це було, коли на українську землю напали орди кочівників. Налетіли, підпалили хати, вигнали худобу, забрали у полон жінок і дітей. А малюків кинули напризволяще на згарищі. Побачили це лелеки і стукотом дзьобів почали кликати на допомогу. Але далеко були козаки, не почули. І тоді птахи підхопили на крила малюків, піднялися високо над землею. Почули своїх дітей козаки і кинулися наздоганяти ворогів. А лелеки кружляли над ними вказуючи дорогу. Наздогнали козаки завойовників і вигнали з рідної землі. З того часу лелекам на Україні завжди раді!

Господиня. Ось такі вони легенди - казки! Вам сподобались?

Кошовий. Дякуємо вам за материнську турботу, за легенди, які поспівали та розповіли.

Господиня. Ось вам у дорогу пиріг — щоб голоду не знали, рушник — від ворожої шаблі та нечистої сили, калиновий вінок — щоб хвороба не долала. Давайте, дівчата, з піснею проведемо за село наших козаків.

Про Запорізьку Січ та про запорожців

Мета. Ознайомити дітей зі славною сторінкою історії України — козаччиною, прагненням українського народу, з відомостями про Запорозьку Січ та запорозьких козаків — відважних захисників України. Виховувати любов до Батьківщини, бажання завжди стати на її захист, повагу до історичного минулого нашого народу

Хід заняття

Сьогодні ми з вами вирушимо у далеке минуле нашого краю, нашої країни.

У всьому світі — кожен зна:

Є Батьківщина лиш одна,

І в нас вона одна, єдина —

Це славна наша Україна.

- Як називається наша країна? Як називається столиця України? Як називаються люди, які живуть в Україні? Яка найбільша річка? Яке найбільше промислове місто знаходиться біля нас на Дніпрі?

- Чим славен наш запорізький край? (На острові Хортиця жили козаки)

- Зараз на острові Хортиця знаходиться музей козацької слави. Напевно, вам буде цікаво дізнатися, хто ж були ці козаки, де і як вони жили?

- Сьогодні ми з вами побуваємо у тому часі, коли жили козаки. А допоможе нам у цьому «Машина часу».

Запорозька Січ була заснована в XVI столітті (повертаємо стрілки годинника) і ми з вами вирушаємо у минуле.

Ми в подорож рушаємо

По рідній нам землі,

Нам сонечко сміється,

Ми їдемо вперед.

Нам щасливо живеться,

Зупинимось на мить.

- Ось ми з вами на Дніпрі, на острові Хортиця.

Заспіваю вам не пісню

Про стару старовину,

Розкажу я вам не казку,

А бувальщину одну.

Розкажу вам про минуле,

Що вже мохом поросло,

Що нащадками забуте,

За водою попливло.

- Козаччина — це одна з найлегендарніших сторінок історії українського народу. На Дніпрі, на острові Хортиця, була заснована держава вільних людей, що називалися козаками.

У давнину господарями нашої землі були пани з Польщі. Дуже важко жилося українському народу в ті часи від пануванням чужих володарів. Селяни важко працювали на панській землі й зовсім не мали свободи. Пан міг селянина продати або навіть убити.

Деякі волелюбні селяни не могли стерпіти такої неволі. Вони кидали все й тікали в степи південної України за Дніпрові пороги. Там не було ні сіл, ні міст, ніякої влади. Тож ті люди гуртувалися групами, здобували собі зброю, полювали на дикого звіра і так жили. На ті степи не раз нападали вороги — турки, татари, доводилося оборонятися, давати відсіч. Татари називали цих людей «казаками», що з татарського означає — вільна людина.

Козаки — це вільні люди!

Козаки — безстрашні люди!

Козаки — борці за волю,

За народу щасливу долю!

- Деякі вчені стверджують, що слово «козак» походить від слова «коза». Козаки були спритними, витривалими, як кози, вдягалися в козячі кожухи, говорили гучними голосами.

Спершу козаки жили невеликими гуртами по степах. Але пізніше згуртувалися разом у великі військові загони, обирали отаманів і жили на невеликих островах серед Дніпра.

Острів Хортиця знаходиться за порогами Дніпра, тому козаків, які тут поселились називали — запорожцями. Те місце, де жили козаки, називалося Січ, або Січовий Кіш, бо було відгороджене (відсічене) навколо, наче кіш, і до нього не було доступу. Січ була оточена ровом і десятиметровим валом, на якому стояв дерев'яний частокіл. Свої поселення козаки обгороджували укріпленнями з рублених або січених колод і стовбурів, звідки і пішла назва Січ. Славне місто Запорізьке Ти, наш лицарю, зібрав, На острові, на Хортиці Січ преславно збудував.

- У своє товариство козаки приймали кожного охочого, аби він щиро і вірно служив Україні. На Січі козаки займалися військовою підготовкою, рибальством, мисливством, торгівлею. У вільний від військової підготовки час, у зимовий період, сімейні козаки жили за межами Січі, у зимівниках. Жінки на Січ не допускалися.

- Давайте роздивимося, що роблять на Січі козаки.

Посеред фортеці знаходилася церква, бо козаки були віруючими людьми. Навколо майдану стояли великі довгі хати-курені, в яких жило по 40 чоловік. В них стояли довгі столи, де вони їли, там було і вогнище, де готували їжу. На найвищій башті майорів прапор (стяг) козацький.

- Посередині фортеці був майдан — туди скликали січовиків на раду, вирішували будь-які питання, обирали гетьманів.

- А ось козаки проводять тренування. Козаки на Січі займалися військовою підготовкою, багато тренувалися і проводили змагання, серед яких були і танці з елементами бойових мистецтв. Козаки були сильними, сміливими і мужніми людьми.

- Вміли козаки і відпочивати. Вони дуже полюбили гумор. Відпочиваючи від походів, козаки чимало веселилися і розважалися, на привіллї бриніла бандура, линула пісня, затівалися змагання, ігри.

- Невибагливими були козаки щодо одягу.

(Розповідаючи про одяг, паралельно одягаємо дитину).

Носили козаки полотняні вишиті сорочки, поверх одягали жупани, підв'язували їх поясом. Козаки носили широкі шаровари, як Чорне море, казали вони. Шаровари були шовкові, суконні або шерстяні, різного кольору з кишенями. Під шаровари одягали сап'янові чоботи. Як іде козак, то немов вітрило випускає, а ширина така, що козаки навіть жартували: «Сховав козак в свої шаровари кусень сала, торбу з пшоном, діжку з вином, шість гарбузів, сто кавунів, два вози разом з волами, велику ложку, що їсть потрошку, ще й ковбаси кілець зо три, люльку-бурульку, тютюнець, гребінець, от який молодець» — ось які були справжні шаровари.

На голову одягали шапку-бирку хутряною околицею і сукняним кольоровим дном.

- Ось який славний вийшов козачок і у нас. А зараз ми всі разом зробимо козацьку розминку.

Швидко стали по порядку,

Розпочнемо мерщій зарядку.

Покрутили головою (руки до лоба)

Стали всі немов до бою,

Весла в боки розвели,

Мов на «Чайках» попливли Ліва, права, ліва, права,

Роблять руки наші вправи.

Ми — веселі козачата,

Любим дружно танцювати,

Не лінуються, присідайте І здоров'ячко зміцняйте.

Руки всі вперед поклали,

Ковирялку станцювали.

Ніжками затупотіли,
На стільці тихенько сіли.

- Яка ж зачіска була у козаків? Голови голили та ще й милом мастили, одну лиш довгу чуприну залишали на голові. Заправить її козак, замотає разів два або три за ліве вухо, вона і висить до самого плеча, так і живе за вухом. Чуприну (хохол) називали оселедець. Він був однією з найоригінальніших ознак зовнішності запорожця.

Ну, і звичайно, кожен козак мав вуса — чорні та довгі. Їх закручували та змащували смальцем, а бороди голили. Як казали на Січі: «То не козак, що горілки не п'є, люльки не смалить, вуса не крутить».

Рівно в полудень з фортечної гармати лунав постріл, за цим сигналом ішли козаки обідати. Ось бачите, козаки готують собі страву на вогнищі у великому казані.

- Що ж їли козаки?

(Куліш, галушки, юшку з риби, що називалась щербою, кашу, вареники з сиром, а ще соломаху — затірка заправлена салом або олією).

Гра «Хто скоріше з'їсть вареники» (попарно годують один одного).

А зараз ми з вами побуваємо у зимівнику, у хуторі де жили сімейні козаки. Тут козаки розводили худобу, корів, кіз, вівці, птицю (курей, індиків, качок, гусей).

Козаки, які вже не могли брати участі у походах, ставали кобзарями і складали пісні, легенди, що прославляли козаків.

Славна добрими і героїчними традиціями українська земля. Її сини — запорозькі козаки, навік увійшли до скарбниці пам'яті українського народу. Ми — їхні нащадки — маємо свято шанувати і примножувати козацьку славу.

Знаю добре: славна

Січ Ворогам ішла навстріч,

Рідну землю захищала І народ наш прославляла.

Недаремно про козаків складено багато прислів'їв:

- Козацькому роду нема переводу .
- Де козак, там і слава.
- Козак — чесна, правдива людина, найдорожча йому Батьківщина.
- Козак — слабкому захисник, цінити побратимів звик.
- Щоб козацькому роду не було переводу — присягаємо на вірність Вітчизні й народу!
- Ось ми і побували з вами в минулому нашої країни. Час повертатися додому в наше двадцять перше століття.

Козацькому роду нема переводу

Мета: формувати уявлення дітей про рідну країну, яка називається Україна, про столицю України — місто Київ; розширити уявлення дітей про найбільші міста України; розповісти про Запорізьку Січ та її мешканців; продовжувати вчити орієнтуватися у просторі, вчити користуватись календарем; формувати самостійність.

Матеріал: конверт із загадкою, календар, карта України, малюнок човника, два обручі, 4 каструлі, вода, 2 ложки.

Вихователь. Діти, у мене на столі лежить конверт, який мені залишив наш знайомий листоноша, а в цьому конверті загадка:

Не куц, а з листочками,

Не сорочка, а зшита,

Не людина, а рахунок дням веде. Що це?

(Календар)

Так, діти, це календар. А в календарі є незвичайні дні, які позначають червоним кольором. У ці дні люди відзначають свята. І ось про одне свято я вам розповім.

24 серпня - День незалежності України. Україна - це чарівна земля, на якій живе мужній народ - українці, що віками боролися за свою волю і щастя.

Давайте, діти, з вами поїнемо в історичне минуле нашої країни. А здійснимо ми свою подорож на літаку. Отже займайте свої місця.

(Діти займають місце у влаштованому літаку).

Вихователь вивішує карту України. Вихователь.

Вихователь. Діти, якщо глянути на карту України з висоти нашого польоту, то ця країна скидається на великого птаха. Посередині цього птаха тече найбільша річка України - Дніпро. Зараз ми пролітаємо над найбільшим містом України, яке розташовано на цій річці і називається воно — Київ.

Київ - це столиця України. Названо це місто на честь його засновника — князя Кия.

А зараз ми пролітаємо над містом, яке розташоване зліва на карті і називається воно – Львів. Це старовинне місто заснував князь Данило Галицький і назвав ім'ям свого сина.

А тепер ми над містом, яке розташоване справа на карті і називається воно Харків. Це місто розташоване на річці Харківка, тому й назва його така.

А ось ми пролітаємо над містом, яке розташоване знизу на карті. Лежить воно за порогами Дніпра і називається воно Запоріжжя. На Дніпрі колись були кам'яні пороги. За тими порогами була Козацька Січ, де жили люди, які повстали проти чужинців і боролися за незалежність нашої країни. А як цих людей називали ви дізнаєтесь, коли відгадаєте загадку :

*З давніх – давен захисник Батьківщини,
Лицар славетний з степів України,
Хто він такий? Всі звать його як,
Вольності син, запорізький
(Козак)*

Запорізькі козаки були освічені, талановиті, відважні. Гартували вони себе у навчальних змаганнях. Козаки брали списи, шаблі і під музику виконували рухливі вправи. Це була ніби гра. Вони махали шаблями, виважували списа, стрибали. Ці змагання називались гопак. То це ж такий танець, скажете ви. Правда, тепер танець. І давайте ми з вами його затанцюємо.

(Дітей зустрічає Запорізький Козак).

Козак. Добрий день, діти! Дуже радий нашій зустрічі з вами. Я гадаю, вас дуже цікавить, як ми проводили свій час. Ми дуже любили плавати на своїх човнах, які власноруч бідували. А як вони називалися, ви дізнаєтесь, коли розгадаєте кросворд.

1. Як називається взуття козаків?
2. Козак – зброєносець.

3. Мужній чоловік.
4. Улюблена страва козаків.
5. Країна, у якій ми живемо.

						Ч	О	Б	О	Т	И
				Д	Ж	У	Р	А			
				Г	Е	Р	О	Й			
						К	А	Ш	А		
У	К	Р	А	Ї	Н	А					

Козак. Які ви молодці, ви розгадали всі мої загадки. Ці човни називались «чайками».

А хочете ми разом з вами збудуємо такий човник і попливемо на ньому в країну «змагань козаків»?

(Діти з будівельного матеріалу будують човник за малюнком).

Козак. І ось ми з вами опинились у «країні змагань», де я зможу дізнатись, наскільки ви спритні та винахідливі.

(Ділить дітей на дві команди).

1-й конкурс. Придумайте назву своїх команд.

2-й конкурс «Перерва».

Діти стоять в колонці один за одним. У направляючих у руках обруч. За сигналом обруч надягають на пояс два перших учасника і швидко перебігають на інший бік. Перша дитина залишається на тій стороні, а друга, не знімаючи обруча, повертається назад і повторює завдання з третім учасником і т.д., поки всі учасники не опиняться на тій стороні.

3-й конкурс «Звари кашу».

Щоб зварити кашу, потрібно набрати води, але незвичним способом. За допомогою ложки діти по черзі переносять воду з однієї каструлі в іншу. Поки не набереться достатня для приготування каші кількість води.

Козак. А ви молодці, спритні. А знаєте, ми не тільки змагались, ми ще й любили співати українські пісні. Давайте разом з вами заспіваємо пісню.

(Діти співають пісню).

Козак. А справді, я бачу, що козацькому роду нема переводу.

Вихователь. Ми з вами дізнались сьогодні багато цікавого про долю нашого народу і час повертатись нам до нашого садочку. Займайте свої місця в літаку.

(Діти сідають у влаштований літак).

Вихователь. Ми з вами приземляємось над нашим садочком. На завершення нашої подорожі послухайте уривок із вірша Володимира Самойленка «Україна».

Наша славна Україна,

Наше щастя і наш край!

Чи на світі є країна

Ще миліша за наш край?

Хай забудеться неволя

І неслава давніх літ,

Щастя ж рівне рівна воля

Засіяють на весь світ!

Зима в Кривому Розі

Мета. Закріпити знання дітей про наше місто, про країну, в якій вони живуть. Розповідати про прикмети і ознаки зими, уміти слухати музику, фантазувати і представляти за допомогою її. Закріпити вміння різати по прямій, розрізати смужку на квадрати і прямокутники — складати з них удома. З квадратів — вирізувати круги для сніговика. З трикутників і прямокутників складати ялиночки, дерева. Закріплювати відомі прийоми аплікації. Знаходити в простому — цікаве.

Матеріал. Ватман, пофарбований блакитним кольором, ножиці, клей, підставки, серветки, пензлики, церата, кольоровий папір, заготовки з кольорового паперу.

Хід заняття

Вихователь. Діти, сьогодні ми з вами побуваємо в казковій країні, яка називається, — країна Фантазія.

Ми всі разом спробуємо представити цю країну.

(Пропонує закрити дітям ока, звучить легка музика, вихователь тихо говорить).

Вихователь. Це дуже красива країна. Там росте дуже багато чарівних квітів, які видають запах, що п'янить. Навколо літають метелики, які малюють чарівними пензликами.

(Припиняється музика, діти розплющують очі).

Вихователь. Хлоп'ята дивитися, ми з вами в країні Фантазії. Як красиво тут, вам подобається? Цікаво, а яке зараз пора року тут, як ви думаєте?

Діти. Літо! (Влітку тепло, ростуть квіти, літають метелики...)

Вихователь. Діти, тихіше, давайте підійдемо ось до цієї квітки, тут хтось розмовляє.

(Діти помічають метелика)

Метелик. Хто ви такі, що за істоти, я ще таких не бачила?

Вихователь. Діти, розкажіть, будь ласка, Метеликові, хто ви такі і звідки ви прибули до країни Фантазії.

Діти. Ми хлопчики і дівчатка, живемо на Україні в місті Кривому Розі. Ми всі ходимо в дитячий сад «Веселка».

Вихователь. Хлоп'ята, хто розповість Метеликові про наше місто?

Дитина. У нас дуже велике і красиве місто. У нім є багато будинків, шкіл, дитсадків, лікарень. Уздовж вулиці ростуть великі дерева і ялини. Зараз в нашому місті — зима, але він все одно дуже красивий.

Метелик. А що таке зима?

Діти. Це коли дуже холодно і йде сніг...

Метелик. Ой, а що таке сніг, ніколи не бачила.

(Проводиться психічна гімнастика «Я сніжинка»).

Метелик. Ой, як би мені хотілося до вас в гості, побачити ваше місто взимку.

Вихователь. Ні, милий Метелик, ти замерзнеш і загинеш від холоду, а ось коли наступить літо, ми чекаємо тебе і твоїх подружок в гості. А діти залишать вам свої адреси.

(Діти називають свою домашню адресу).

Вихователь. Милий Метелик, ми тобі допоможемо побачити наше місто взимку! Ми зараз з дітьми зробимо аплікацію «Кривий Ріг взимку» і подаруємо її тобі.

- Діти, ви згодні? Тоді займайте свої місця.

(Під час роботи звучить легка музика.

Діти молодшої групи з готових деталей складають ялиночки, дерева і наклеюють на блакитний лист ватману.

Діти середньої групи вирізують з кольорового паперу будинки, сніг, сніговиків і розміщують свої роботи там же, на листі.

Метелик дякує всім за прекрасну картину і на пам'ять дарує всім по чарівній квіточці. Вихователь пропонує дітям закрити очі, і під музику вони переміщуються до себе в дитсадок).

- Ну ось ми і удома!

ЦІКАВА АБЕТКА «Квіти нашої місцевості»

А - Айстри ранком сумували,

Що дощі на них не впали.

Алла айстри поливала,

Щоб вони не сумували.

Б- Барвне барвінок у нас біля хати,

Синіє над стежкою ніжний, хрещатий

І каже барвінок: «Є квіти у мене

І листячко те, що й зимою зелене».

В- Там, де колоски налиті,

Розцвіла волошка у житі

На головці у волошки

Поселилось неба трошки.

Г- Під віконцем гладіолус

У багряному цвіту.

Подає він ніжний голос:

-Я на радість всім цвіту

Д- Дзвонить дзвоник у саду:

-Я на стежку забреду,

Між травою проросту,

Синім цвітом зацвіту.

Ж- Жоржини, жоржини рожеві і білі,

Червоні і жовті в саду розцвіли.

Коли б не морозяні дні посивілі,

Вони б і зимою нам радість несли.

З- Зацвітає звіробій

У долині голубій.

Як розквітне звіробій,

Кличе звіра звір на бій.

І- Ірис біля стежки синіє.

Розрісся кущем на межі.

На сонечку квіти він гріє

І листя - зелені ножі.

Ї- Їжакуватий будячок

Багато має голочок.

У нього й квітів є багато,

Та кожен їх боїться рвати.

К- У весняному гайку,

На лужку зеленім

Зажовтіли квіточки

Квіточки кульбаби.

Л- Лілії білі, лілії милі,

Тихе озерце, сонячні хвилі,

Милують, лащать лілії білі.

М- Малює Марина малину,

Галина малює калину.

Росте у Марини малина,

Цвіте у Галини калина.

Н- Нарциси тендітні, ласкаві нарциси

Сьогодні на святі в руках у Лариси.

Вона їх ростила, вона поливала,

І нині для вчительки подарувала.

О- Ой - краса в оранжереї –

Там розквітли орхідеї,

Люблять їх дорослі й діти,

Ці красиві ніжні квіти.

П- Проліски білі зустріли весну.

Першими ліс розбудили від сну.
Петрик ходив на прогулянку в ліс.
Пролісків мамі букетик приніс.

Рястом синіють поля.
В небі, у ріках блакить,
Як цю красу не любить.
С- Зійди, дощику дрібненький,
Окропи травицю- мурави цю,
Дрібненькі листочки,
Біленькі квіточки.

Т- Садила матуся для Ванди
Красиві і ніжні троянди.
Вмивались троянди росою,
Пишались троянди красою,
І чули їх голоси: - Ми в світі живем для краси.

У-У зеленому гайку,
Між травою на горбку,
Там конвалії в цвіту
Славлять весну золоту.

Ф- Фіолетову фіранку
Юний ранок відгорнув,
І фіалка на світанку
Пробудилася від сну.

Х- Хризантеми, хризантеми
Шепчуть тихо в восени:
- Хоч і холод, ми цвітемо
І весняні бачим сни.

Ч- Чорнобривці чорноброві
Квітнуть в тиші вечоровій.

Чорнобривці чарівні

Так і просяться в пісні.

Ц- Ніжні, жовті квіточки

Гусиної цибульки.

Появились на весні

На радість джмелику і бджілці.

Ш- У весняну світлу днину

Розцвіла в гаю шипшина.

В неї гарні квіточки

Та колючі голочки.

Ю- Юлю кликала зозуля.

На лужок побігла Юля.

Поміж квітами гуляла

І букет собі нарвала.

Загукала в лісі Юля

- Дуже дякую зозулі.

Я- Яблунька, яблунька в нашім саду.

Ранком до яблуні радо іду.

Пахне, квітує вже яблунька біла.

Я ж тебе, яблунько, тут посадила.

«Калина – рослинний символ України»

Мета: продовжувати навчати дітей складати сінквейн із заданим словом. Продовжувати формувати в старших дошкільників поняття про українську національну символіку; дати знання про калину, як рослинний символ. Розвивати діалогічне мовлення, увагу, спостережливість. Сприяти усвідомленню дошкільниками своєї приналежності до культури і історії рідного народу; необхідності збереження його культурного та природного надбання. Виховувати інтерес до об'єктів природи, патріотичні почуття, вміння працювати в команді.

Матеріал: презентація з теми «Калина», загадки, приказки, легенда про калину.

Обладнання: комп'ютер, серветки, палички, гілки та кетяги калини, нитки, гумові стрічки, кубики за методикою М.Зайцева, кольорові прапорці на підставках.

Попередня робота: ознайомлення з усною народною творчістю (зокрема з поняттям «легенда»); знайомство з рослиною «Калиновий кущ» на заняттях в еколого – дослідницькому центрі.

Хід заняття

Вступна частина. Слайд 1

Вправа «Дружнє коло»:

Дарую добро я всім друзям й сусідам

До вас повернусь я і щиро всміхнусь.

Друже, сьогодні тебе я вітаю,

Міцно руку потискаю.

Доброго ранку друзі, сьогодні в нас гарна вітаночка про добро й дружбу. А в мене для вас цікава історія, легенда, що прийшла з давніх-давен. Мені її переказувала бабуся, а їй її бабуся. Хочете послухати? Тож вмощуйтесь зручно (діти розташовуються на килимі).

Основна частина.

В одному українському селі, в біленькій хаті жила дівчинка з мамою й татом, яким в усьому допомагала. Особливо дівчині подобалось ходити по воду до криниці. Дорога до якої вела через квітучу галявину. Гарно там було: пташки співають, метелики пурхають, квіти різнокольорові квітнуть. Та дорогою не було жодного дерева і навіть кущика, тож в спеку ніде сховатись. Добре було б посадити кущик, прийшло на думку дівчині. Аж раптом, під ногами вона побачила тоненьку гілочку,

(Слайд 2.)

що ніби промовляла: «Підними мене...». Дівчина підняла гілочку, посадила її обабіч стежки і кожен раз, йдучи з водою, поливала. Гілочка прийнялась і перетворилась на гарний кущик із різьбленим листям. Кущик привітно хитав гілочками до дівчинки й одного разу промовив: «За твої працюючі руки, за добре серце, дякую тобі Хочу, щоб люди пам'ятали твою доброту, тож прошу, подаруй мені будь ласка своє ім'я!» Дівчинка зраділа і подарувала кущику ім'я. Вам цікаво знати яке?

Нумо, слухайте загадку:

Я не груша і не слива,
всі говорять, що вродлива.

Я стою в зеленім листі
у червоному намисті. (Слайд 3)

Вірно, ось, впізнаєте цей кущ? Назва його походить від слова «калити», тобто «загартовувати». А в цьому процесі воєдино зливаються дві могутні стихії - вогонь та вода, і сходяться вони в найміцнішій речовині — металі. Саме завдяки цьому стоїть калина завжди червоною - і в сирі тумани, і в холодні зливи, і в нещадні суховії, і в люті морози.

Пропоную трішки розім'ятись, щоб і нам бути здоровішими.

Фізкультхвилинка

Крокуємо, крокуємо, Україною мандруємо

Ось зустріли ми калину,

Тай високу, тай вродливу.

Заглянули до озерця, не дістати нам до денця.

Підрівняйтесь, усміхніться, й Батьківщині ви вклоніться.

Друзі, калина - рослинний символ України. В народі казали: «Без верби й калини-нема України», «Щічки червоні, мов кетяги калинові», «Любуйтеся калиною , коли цвіте, а дитиною , коли росте» (2 дітей повторюють). Давайте спробуємо викласти назву нашого кущика з кубиків. (Поки 1 дитина, за бажанням викладає слово «Калина», інші діти розсаджуються на місця.

Діти читають викладене слово, рахують склади.

Калина вважалась символом любові, щастя, краси, поваги та любові. Її саджали маже на кожному подвір'ї, дівчата влітали в вінок. В народі говорили: «Дівча виростає, як калина розквітає». Калина вважалась «весільним деревом», нею оздоблювали весільні короваї, весільні рушники, вбрання нареченої. Калину клали в першу купіль дитини.

Друзі, калина дуже гарна рослина. Погляньте, як вона виглядає в різні пори року.(Слайди 4,5,6,7)

Влітку.

Навесні.

Восени.

Взимку.

Діти, калина ще й цілюща рослина, особливо, її ягідки, що багаті на вітаміни. Відвар з калинових кетягів люди як в давнину та і зараз використовували для лікування застуди та хвороб серця. Ця ягідка всередині має один секрет. Пропоную кожному з вас переконатись.

Дослідницька робота.

(Діти дерев'яними паличками на серветки дістають з ягід зернятка, промакують їх). На що схожі зернятка? Так, на серце, мабуть, на згадку про добре серденько дівчинки Калинки.

Практична діяльність дітей.

Друзі, впевнена, що ви не відмовитесь пограти. Пропоную поділитись на команди по 3-є (за кольором прапорця), та скласти сінквейн з кубиків зі словом «Калина».

Орієнтовний приклад сінквейну:

Калина.

Червона, корисна.

Доглядати, садити.

Калина – корисна рослина.

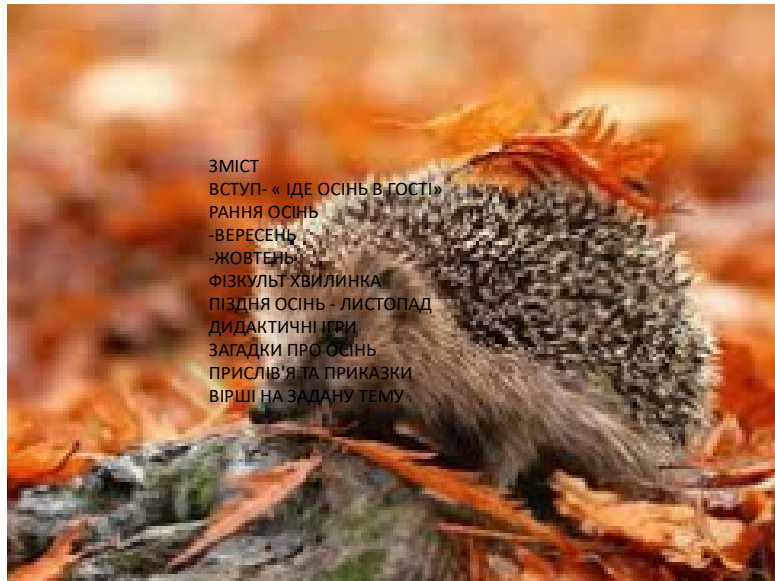
Відвар.

Всі команди впорались із завданням. Ви - молодці! Пропоную вам повернутись на місце, та зв'язати кілька невеличких кетягів калини ниточками чи за допомогою гумової стрічки. Взявши їх додому, там зможете разом із батьками зробити та спробувати цілющий відвар.(Діти зв'язують кетяги).

Заключна частина. Рефлексія.

Друзі, хто з вас має бажання поділитись новими знаннями? Хто запам'ятав прислів'я про калину? Які властивості має ця чудова рослина?

ТЕМА: «РАННЯ ТА ПІЗНЯ ОСІНЬ у Кривому Розі»

ЗМІСТ
 ВСТУП- « ІДЕ ОСІНЬ В ГОСТІ»
 РАННЯ ОСІНЬ
 -ВЕРЕСЕНЬ
 -ЖОВТЕНЬ
 ФІЗКУЛЬТ ХВИЛИНКА
 ПІЗДНЯ ОСІНЬ - ЛИСТОПАД
 ДИДАКТИЧНІ ІГРИ
 ЗАГАДКИ ПРО ОСІНЬ
 ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ
 ВІРШІ НА ЗАДАНУ ТЕМУ

Осінь їде в гості

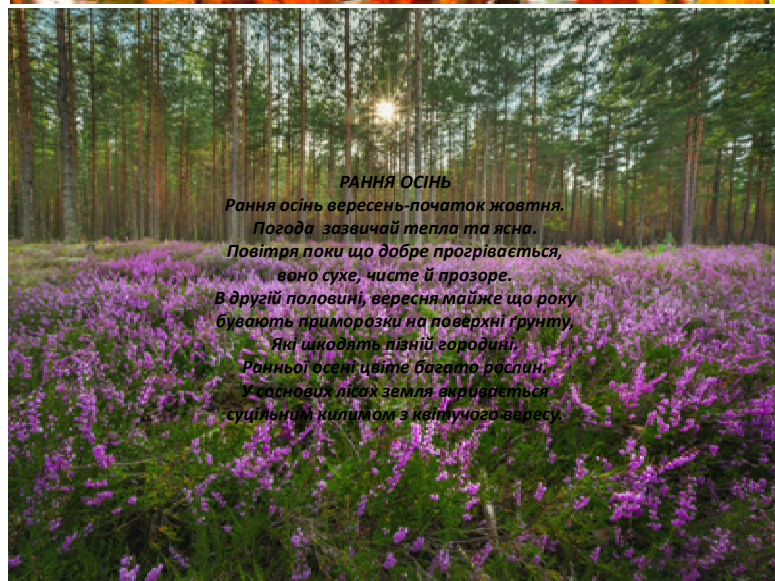
Жила-була на світі Осінь. Вересень, Жовтень, Листопад - сини Осені - жили та господарювали окремо. Вирішила мати Осінь відвідати кожного з них, побачити, як вони поживають.

Спочатку заглянула в господарство старшого сина Вересня. Там вона побачила свого сина ласідного, веселого, багатого, щедрого.

Задоволена матуся вирушила далі в гості до середнього сина. Жовтень зустрів її різнобарвністю кольорів, золоті килими постелив матері під ноги. Але йому ніколи було й поговорити зі старенькою, весь час малює син, усе в роботі.

Помандрувала Осінь у гості до Листопада, найменшого сина. А він струшує сердито листя з дерев, лякає пташок. Матуся за це розсердилась на сина, повернулася, стомлена, додому й заснула міцним сном.

А коли прийшла її пора, то вона прокинулася і повернулася до рідного краю.

РАННЯ ОСІНЬ

Рання осінь вересень-початок жовтня.

Погода зазвичай тепла та ясна.

Повітря поки що добре прогрівається, воно сухе, чисте й прозоре.

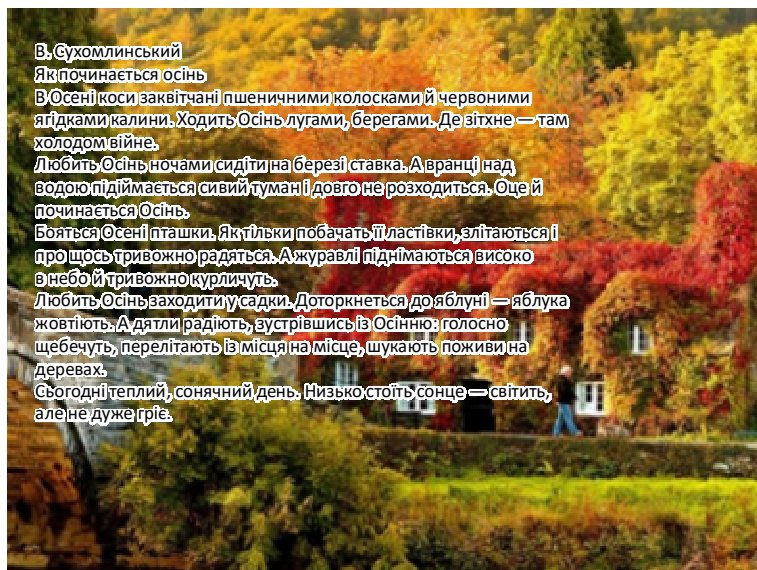
В другій половині, вересня майже що року бувають приморозки на поверхні ґрунту.

Які шкодять пізній городній.

Ранньої осені цвіте багато рослин.

У соснових лісах земля вкривається

суцільним килимом з квітучого вересу.

В Сухомлинський
Як починається осінь
В Осені коси завітчані пшеничними колосками й червоними
ягідками калини. Ходить Осінь лугами, берегами. Де зітхне — там
холодом віє.
Любить Осінь ночами сидіти на березі ставка. А вранці над
водою підіймається сивий туман і довго не розходиться. Оце й
починається Осінь.
Бояться Осені пташки. Як тільки побачать П'ястівки, злітаються і
про щось тривожно радяться. А журавлі піднімаються високо
в небо й тривожно курличуть.
Любить Осінь заходити у садки. Доторкнеться до яблуні — яблука
жовтіють. А дятли радіють, зустрівшись із Осінню: голосно
щечечуть, перелітають із місця на місце, шукають поживи на
деревах.
Сьогодні теплий, сонячний день. Низько стоїть сонце — світить,
але не дуже гріє.

ВЕРЕСЕНЬ

В школах дзвоник
продзвенів,
Школярів дім знань
зустрів.

В лісі вирости грибочки,
У опеньках всі пеньочки.

Чому вересень має таку назву?

Якщо дні стали коротшими, за вікном накрапає дощик, а з
дерев облітає перше жовте листя, будь певен — у гості
завітав дев'ятий місяць року — вересень. А чи знаєш Ти,
чому його так назвали?

Назва дев'ятого місяця року пов'язана з **вересом** —
вічнозеленою рослиною, широко розповсюдженою на
Поліссі. Пахучі суцвіття вересу розпускаються в серпні й
цвітуть аж до кінця жовтня. Проте найпишніше рожево-
бузкові квіти вкривають піщані пагорби, торф'яники та
соснові бори саме у вересні.

*Вересень.
Вересневе небо синє,
І сади ще пахнуть літом,
В палисаднику жоржини
Розгорілись дивоцвітом.*

ЖОВТЕНЬ

Чарівник прийшов у ліс,
Фарби, пензлика приніс.
У діброві та садочку
Стали жовтими листочки.

Чому жовтень має таку назву?

У повітрі все більше й більше відчуваються подихи осені, а яскравий багрець вкрив листяною заметіллю все навколо.

Десятий місяць року багатий не лише на добрий врожай, він має також і багато назв: «жовтень», тому що листя на деревах пожовтіло, «грязем» його називали, адже дощі розмили дороги, а за велику кількість сірих днів місяць отримав назву «хмурень».

Жовтень.
Сяють золотом берези,
Жовтень ним вінчає осінь,
Журавлиний клин мережить
Висоти холодну просинь.

6. Фізкультхвилинка «Голоси осені»
Діти повторюють рухи та промовляють
звуконаслідування.
Листя шурхотить під ногами – шах, шах,
шах.
Почався дрібний дощик – кап, кап, кап.
Їжачок побіг ховатися – туп, туп, туп.
Почалася велика злива – ш-ш-ш-ш.
Відлітають журавлі – курли, курли, курли.
Дощик дріботить по даху – д-д-д-д.
А нам разом тут тепло і весело – ха-ха-
ха.

ЛИСТОПАД

Вправо, вліво, вниз, назад —
Всюди справжній листопад.
Трішки ще — і вже зима,
От і осені нема.

Чому листопад має таку назву?

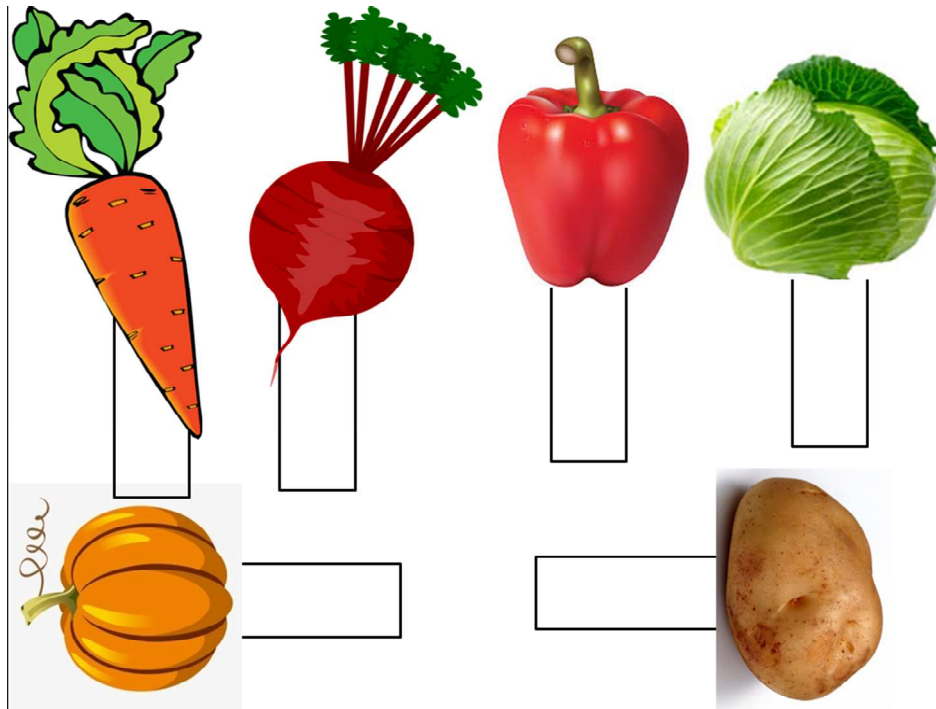
Листопад – місяць опалого листя, тому ще він мав зворотну назву – падолист. Останній місяць осені, який дуже часто підпадає під владу зими, також іменували «напівзимником».

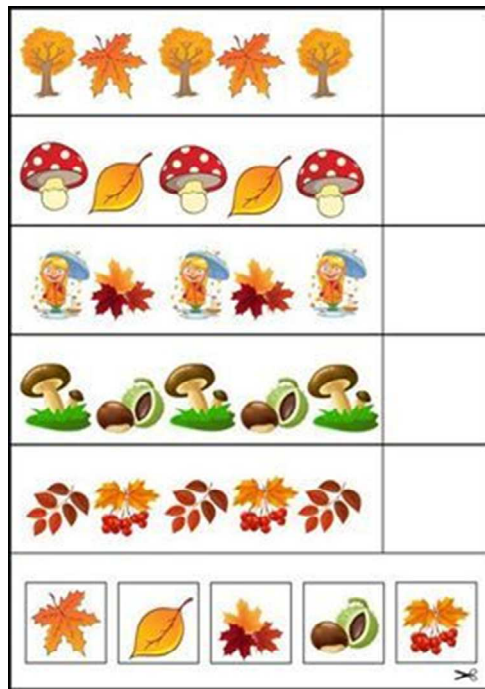
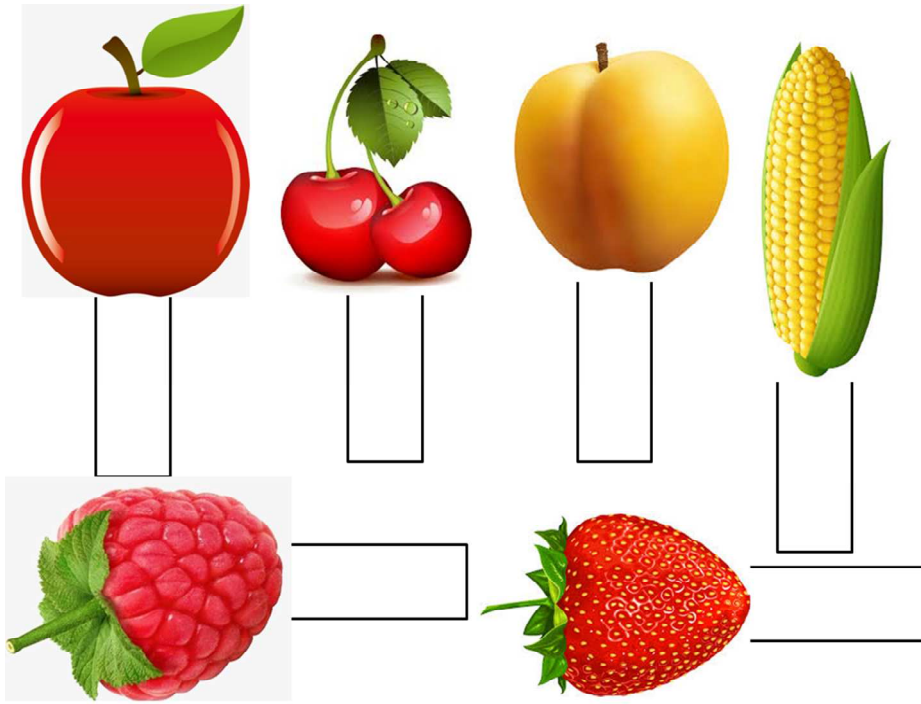
Наймолодший син Матері-Осені, якому вона доручає зустріти Бабу-Зиму та її сивобородих синів. Тому він більше прихильний до свого двоюрідного брата Грудня, аніж до рідного – Жовтня, і дозволяє Бабі-Зимі сніжити на полях і лісах. В цей же час Мати-Осінь, щоб прискорити прихід зими, вкорочує листопадові дні. Природа останнього місяця осені у стурбованій задумливості. То згадає про минуле літо, і тоді сонечко прогляне з-за хмар. А то подумас про близьку зиму, і небо відразу закошлатиться важкими темними хмарами, а по землі вперішть холодні байдужі дощі.

*Листопад.
Хмарна не радує днина,
Вітер висвистує в кронах.
Лише молода горобина
Світиться в гронах червоних*

То чорна, то сива
По небі ходила;
Набив її вітер —
Сльози розпустила.

Висить сито, не
руками зроблене.

В школах дзвоник
продзвенів,
Школярів дім знань
зустрів. В лісі
виросли грибочки,
У опеньках всі
пеньочки...

Кличуть нас ліси,
поля, сади
Дозбирати осесні
плоди. Із дерев
спадає листя
жовте. То землею
ходить місяць...

Капле з неба, дахів,
стріх Дощ
холодний, перший
сніг. Почорнів без
листя сад, Що за
місяць?

Загадки про осінь

Хто золотом
дерева
вкриває, а
потім його
зриває?

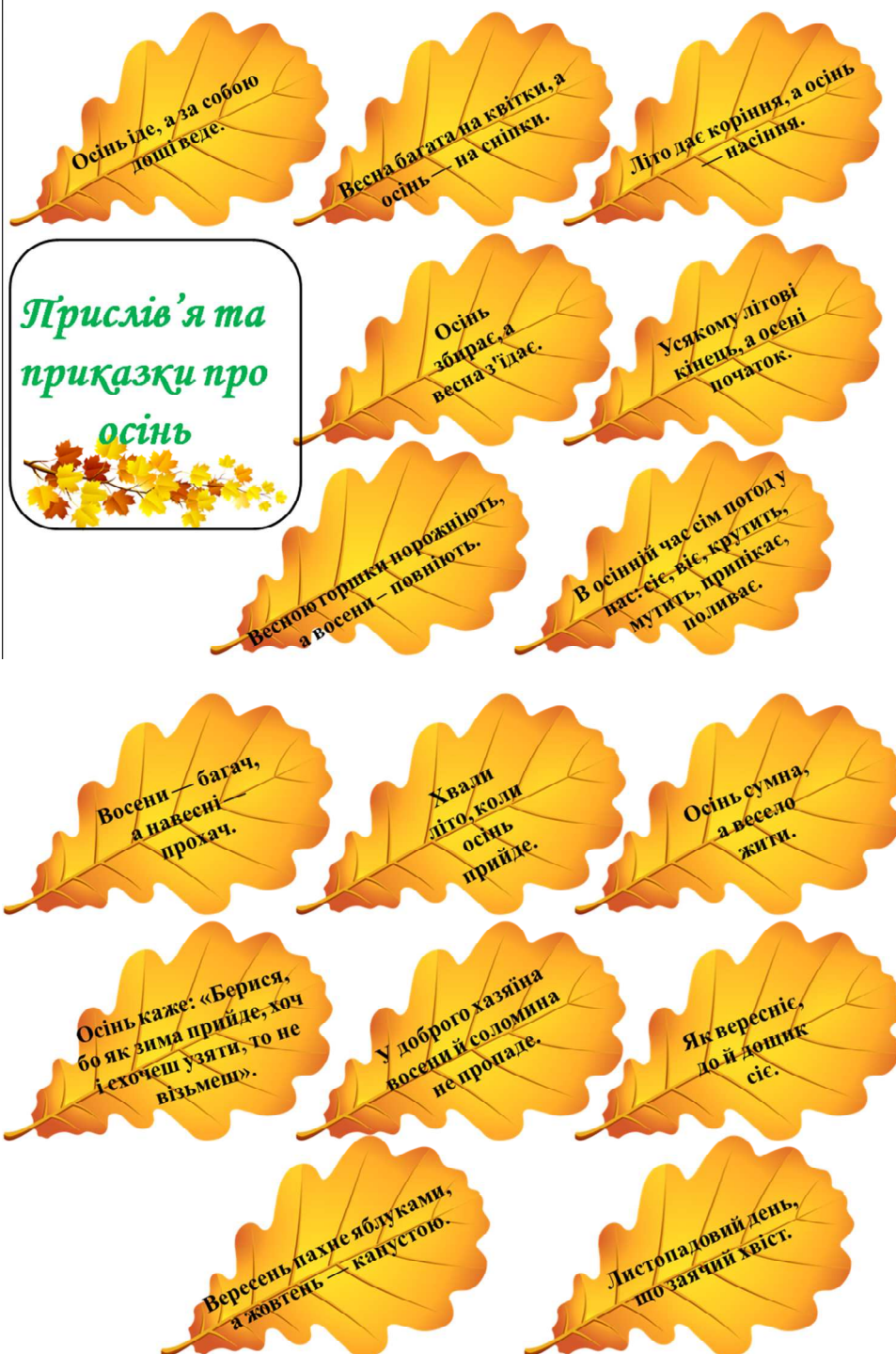
Без пензлика, без
олівця
Розфарбувала
деревця.

Жовте листячко
летить, Під
ногами
шелестить. Сонце
вже не припікає.
Коли, діти, це
буває?

Сидить — зеленіє,
Лежить — пожовтіє,
Падає — почорніє.

Тремчу, тремчу
— змерзаю,
Холодним всім
вітрам Сорочку
золотую По
кляптикам
роздам.

Без рук, без
ніг, Під вікном
стукає — В
хату
проситься.

**Осінній вітре, що могутим
стоном**

Над лісом стогнеш, мов над
сином мати,
Що хмари люто гонивш
небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть
прогнати;
Що у щілинах диким виєш
тоном
Грвеш солому із сільської хати,
Зів'яле листя гопом-перегопом
По полю котиш, – вітре мій
крилатий!
Я довго пильно слухав стону
твого
І знаю, чом так стогнеш ти і
плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня
літнього!

О вітре-брате! Як мене
побачиш
Старим, зів'ялим, чи й по мні
заплачеш,
Чи гнівно слід буття завіш
мого?
(Іван Франко)

**Ми вийдем з тобою на листя
опале,**

Де синє повітря, як сиві опали.
Ми станем з тобою, як олень і
лани,
Вслухатися в лісу бентежне
воляння.
Очиститься подих і голос від
димю,
Я пісню з тобою високо
нестиму,
Трава нам заграє, і вітер
затрубить,
І постріл мисливця нас раптом
розбудить...
(Дмитро Павличко)

**Вірші про
осінь**

**Осінь – у барвистому
намисті.**

Як циганка – з бубоном в
руці.
Поцілунок – чистий і
вогнистий
на мій залишила щоці.
Не забуду: вчора в бубон
била,
танцювала, дика і палка,
і, немов на картах, ворожила
на кленових зоряних
листочках.
Я платив грошима їй
немало,
потім серце вийняв – і
віддав,
і вона мені тебе вгадала
так, як я того і забажав.
Де циганка? Де відьомські
коси
у стрічках, квітках і
дукачах?..
Так, тебе наворожила осінь
на кленових зоряних
листочках...
(Євген Гуцало)

**Осінь, гарна молодича
Розгулялась, веселиться,
Прикрасила все
барвисто**

І шишшинове намисто
Одягла собі на шию...
Та чого тільки не вмис
Осінь, шедра господиня!
Гарбузи, картоплю, дині,
Все збрала із городу.

Не забула й про погоду:
Заховала у тумані
Сад, де яблука рум'яні.
Там, де груші соковиті
Зранку дощиком обмиті,
Листя жовте розтрусилася,
Де береться в неї сила?
Осінь гарна молодича...
Літо нам вже тільки
сниться.
(Тарас Шевченко)

**Шишшина важко віддає
плоти...**

**Шишшина важко віддає
плоти.**

Вона людей хапає за
рукава.
Вона кричить: –
Людино, підожди!
О, підожди, людино,
будь ласкава.
Не всі, не всі, хоч ягідку
облиш!
Одна пташина так мене
просила!
Я ж тут для всіх, а не
для тебе лиш.
І просто осінь щоб була
красива.
(Ліна Костенко)

Осінь

Рветься осінь руками кривавими
до далекого сонечка любого;
кров на шатах препишних
шаріється,
оксамит і парчу залива.
Так для сонечка осінь убралася,
мов царця у свято врочисте,
все, що є на сім світі найкращого,
все збрала на пишній убір.
Але дні все коротшають,
міняться,
гляне сонечко й знову
захмариться...
Журих осінь-сухитиця сонечко,
бо нема в ній весняних надій.
Рветься осінь. Терни невидимі
їй все тіло поранили, змучили,
а вона розпачливо всміхається:
"Сонце, сонечко, глянь, я
сміюсь!"
Заховалось за горами сонечко,
з гір повіяло холодом, вогкістю,
сиві хмари на небо насунули,
"Ось я йду!" – обізвалася зима.
Осінь шарпнула шати криваві,
аж до ніг їй упали, розсипавшись,
непокрита, нічим не захищена,
застогнала: "Іди, бо вже час..."
(Леся Українка)

